

# Förtroenhetskunskap i behandlingsarbete

– en annan aspekt av kunskap –

Torbjörn Andersson

Handledare - Thomas Lindstein

STOCKHOLMS UNIVERSITET  
Institutionen för socialt arbete  
Socialhögskolan  
C-uppsats 10 poäng  
December 1995

## Innehåll

FÖRORD .....	1
INLEDNING.....	2
SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR .....	2
UNDERSÖKNINGSMETOD.....	3
Min roll som forskare .....	3
Litteratur.....	3
Intervjuer med forskare .....	3
Intervjuer med mästare.....	3
Filmer .....	4
Identifiering av valsituationer .....	4
Förhållningssätt och frågor.....	4
TEORI.....	5
TYST KUNSKAP - VAD ÄR DET? .....	5
FRÅN TYST KUNSKAP TILL FÖRTROGENHETSKUNSKAP .....	5
KUNSKAPENS OLIKA FORMER.....	6
Tyst kunskap - ett försök till definition .....	6
Påståendekunskap och förtrogenhetskunskap - olika aspekter av kunskap .....	7
KUNSKAP I HANDLING.....	7
Det praktiska intellektet .....	8
Uppmärksamhet .....	8
Seendets mästerskap.....	9
Strävan efter det bästa .....	9
Reflektion .....	10
DEN REFLEKTERANDE PRAKTIKERN .....	10
Expertis .....	11
Från nybörjare till expert.....	11
Lära genom att göra.....	13
Lärlingskap.....	13
EMPIRI .....	13
Intervjuer med forskare .....	13
Alain Topor .....	13
Ingela Josefson .....	15
Intervjuer med mästare.....	17
Börje Svensson.....	17
Olof Andersson .....	22
SAMMANFATTNINGAR .....	26
Litteratur.....	26
Alain Topor .....	26
Ingela Josefson .....	27
Begrepp.....	27

Börje Svensson och Olof Andersson.....	28
ANALYS .....	28
Litteratur och forskarintervjuer .....	28
Metoddiskussion för analys av mästarintervjuer .....	28
Inga citat.....	29
Fokus på berättelsen .....	29
Abstrakta begrepp .....	29
Vikten av exempel.....	30
Slutsats .....	30
Berättelsen om ett tillvägagångssätt .....	30
Berättelsen om ett förhållningssätt .....	30
Generaliserbarhet .....	31
Syftet med berättelser.....	31
UTVÄRDERING AV METODPRÖVNING.....	31
Frågandets svåra konst .....	31
Olika tillvägagångssätt .....	32
Slutsats .....	32
DISKUSSION .....	32
LITTERATURFÖRTECKNING .....	34

## FÖRORD

Det finns ett par människor utan vilkas hjälp denna uppsats inte hade varit möjlig och till dessa vill jag rikta ett stort och mycket varmt tack.

- Alain Topor och Ingela Josefson för att ni lät er intervjuas.
- Thomas Lindstein för att du blev intresserad och ville handleda mig.
- Börje Svensson och Olof Andersson för att ni lät er utsättas för mina försök att förstå er.

Stockholm i december 1995

Torbjörn Andersson

## INLEDNING

Det finns tillfällen i livet då allting bara tycks falla på plats. För mig inträffade detta våren 1995 när jag som praktikant kom till Svalnäs i Roslags-Näsby norr om Stockholm. Upprinnelsen var att jag vid ett tillfälle under höstterminen 1994 satt på Socialhögskolan och lyssnade på en gästföreläsare vid namn Olof Andersson. Det var en märklig och ovanlig föreläsning i den meningen att Olof förde en dialog med oss. Det var också något märkligt och fascinerande över denne allvarlige man som gjorde starkt intryck på mig. Efter föreläsningen mindes jag inte så mycket av vad han pratat om, men jag mindes att jag upplevt det som viktigt och jag visste att jag ville arbeta tillsammans med honom. Sålunda såg jag till att jag fick praktisera på Svalnäs där Olof blev min handledare.

Väl där fick jag redan från början medverka vid olika typer av samtal Olof hade med klienter. Efter samtalen pratade vi om varför han gjorde som han gjorde, särskilt som jag upptäckte att jag ibland velat säga eller göra annorlunda. En tanke började långsamt ta form i min hjärna; kanske var det inte alltid så klokt att så snabbt som möjligt försöka få egna klienter. Det fanns kanske mer att lära genom att inlevelsefullt observera vad en kunnig praktiker gör samtidigt som man är uppmärksam på sina egna reaktioner. Om inte annat så besparar man klienterna besväret att agera försökskaniner.

Tanken växte så småningom till insikten; som student gör man klokt i att använda studiepraktiken till att skaffa sig förebilder för att se hur erfarna praktiker gör. Så småningom kan man sedan börja pröva sig fram själv. Utan att jag var direkt medveten om det hade jag börjat definiera mig själv som lärling och Olof som mästare.

Jag var mycket tilltalad av arbetsformen och kände att jag upptäckt något viktigt. De teoretiska kunskaper jag hade med mig från skolan förslog inte långt i mötet med en mångfasetterad och ofta obegriplig verklighet. Detta var just ingen revolutionerande upptäckt, men jag tänkte att hjul ibland kan behöva uppfinnas flera gånger. Utbildningens närmast ensidiga fokuserande på teorier, utan koppling till någon verklighet, gav ytterligare bränsle åt tanken på en uppsats som skulle ta sin utgångspunkt i praktiken. I all anspråkslöshet hoppas jag kunna lyfta fram och belysa en annan, men välbekant, form för kunskapsutveckling.

## SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Syftet med denna uppsats är att:

- ge några exempel på praktiskt yrkeskunnande
- pröva en metod att artikulera förtrogenhetskunskap

Mina frågeställningar är:

- Vad kan vara utmärkande för den kunnige praktikern enligt litteraturen?
- Vad säger två forskare om tyst kunskap/förtrogenhetskunskap?
- Vad kan man utläsa gällande förtrogenhetskunskap ur två mästars berättelser?
- Vad krävs för att förstå praktiskt yrkeskunnande?

## UNDERSÖKNINGSMETOD

Denna uppsats omfattar ett teoriavsnitt och två empiriska avsnitt varav det första utgör intervjuer med två forskare och det andra intervjuer med två kunniga praktiker - två mästare.

### Min roll som forskare

Eftersom jag i stor utsträckning använder mig själv som verktyg i denna uppsats vill jag redovisa mina erfarenheter av behandlingsarbete - min förförståelse.

Sedan hösten 1994 arbetar jag 50-60 timmar/månad på ett behandlingshem för ungdomar med psykiska svårigheter. De två senaste somrarna har jag arbetat på en av PBU:s terapikolonier. Arbetsuppgifterna har i huvudsak varit av miljöterapeutisk karaktär. Min sista praktik gjorda jag på Svalnäs i Roslags-Näsby, där jag i huvudsak arbetade i skolan (specialskola för 6 elever) som behandlare. Jag hade dessutom förmånen att som passiv co-terapeut få vara med på ett flertal samtal tillsammans med min handledare Olof Andersson. I september 1995 erhöj jag en slags projektanställning som lärling på Svalnäs. Jag är knuten till en familj (som vi började arbeta med under våren) och arbetar idag tillsammans med Olof som aktiv co-terapeut.

### Litteratur

Den litteratur jag använt har jag i huvudsak lånat på Statens psykologisk-pedagogiska bibliotek och på Stadsbiblioteket. Ett par böcker kommer från biblioteket på Institutet för Arbetslivsforskning. Sökorden jag använde var:

- Kunskapsteori
- Tyst kunskap
- Förtrogenhetskunskap

### Intervjuer med forskare

Eftersom min kännedom om det fält jag ämnade undersöka var tämligen ringa rådfrågade jag Olof om forskare att intervjua. Han föreslog Ingela Josefson, fil dr och forskare vid Institutet för arbetslivsforskning och Alain Topor, psykolog och enhetschef för FoU-enheten/psykiatri i Stockholms västra sjukvårdsområde. Båda två har under en längre tid ägnat sig åt att forska kring tyst kunskap/förtrogenhetskunskap. Anledningen till att intervjua forskare var att jag ville få en levande bild av ämnet. Intervjun med Alain var till sin karaktär närmast ostrukturerad, jag ville samtala om ämnet och låta frågorna komma av sig själv. Med Ingela hade jag förberett ett par områden jag ville täcka av. Vid båda intervjuerna använde jag bandspelare.

### Intervjuer med mästare

Min första idé om försökspersoner till metodtestningen var delar av personalen på det behandlingshem där jag arbetar. Handledare Thomas Lindstein ansåg dock att ett dylikt material skulle bli för omfattande och föreslog att jag skulle intervjua två personer. Eftersom ämnet för uppsatsen är förtrogenhetskunskap var det önskvärt att finna två personer med gediget yrkeskunnande och väl utvecklad förtrogenhet - två mästare. För mig var Olof Andersson ett naturligt val eftersom han (i mina ögon) uppfyllde båda dessa kriterier. Thomas föreslog Börje Svensson, terapeut på Rädda Barnens pojkmottagning, vilket innebar att mästarna skulle bli två män. Hur skulle jag förhålla mig till detta?

Min förförståelse av ämnet var att förtrogenhet är något nära besläktat med intuition. Eftersom intuition vanligen förknippas med kvinnor föreföll det mig spännande att välja två män. Dessutom föreställde jag mig att män är mindre vana än kvinnor att prata om hur de tänker, varför det skulle vara en utmaning att intervjua just män. Naturligtvis hade jag också ett eget intresse, i egenskap av man, att få möjlighet att ta del av hur andra män tänker.

Metoden som jag ämnade tillämpa (och pröva) vid intervjuerna var sprungen ur en arbetsform Olof och jag, relativt omedvetet, utvecklat. Det hade blivit till en vana att jag efter olika samtal frågade honom varför han gjorde som han gjorde. Ju mer vi kom att prata ju mer började vi fundera på om det skulle vara möjligt att utveckla, och eventuellt systematisera, detta arbetssätt som vi båda upplevde som fruktbart och kunskapsgenererande. Efter en tid föddes så idén till en metod som såg ut ungefär så här:

- Videofilma samtal
- Identifiera val
- Fråga kring dessa val

## Filmer

Att videofilma samtal var det minsta problemet eftersom såväl Olof som Börje gör detta relativt regelbundet. Filmer skulle således finnas tillhanda. Viktigt var dock att ha dem så färskt daterade som möjligt vid tidpunkten för intervjun. Mitt syfte var ju att få intervjupersonen att reflektera mer än göra efterkonstruktioner, även om reflekterandet i sig naturligtvis skulle bli en efterkonstruktion. Med samtalet i färskt minne var dock förhoppningen att de skulle komma ihåg vad de tänkte. För att underlätta minnesprocessen ämnade jag också spela upp den sekvens jag valt.

## Identifiering av valsituationer

När jag började träna på att identifiera val (på gamla filmer Olof hade) visade det sig inte vara särskilt svårt. Varje fråga, varje tolkning och varje ord föregicks av val. Efterhand, och efter diskussion, började dock två typer av val utkristalliseras;

- Val baserade på uppenbart hantverk eller teknik
- Val som jag reagerade på och kanske inte riktigt förstod

I undersökningen valde jag att fokusera på den senare typen av valsituationer, eftersom dessa kändes mest fruktbara. Mina frågor och funderingar föddes sålunda ur min egen känslomässiga reaktion. Det kunde vara val som jag dels fann intressanta, som gjorde mig nyfiken, och som dels gjorde mig lite förbryllad, själv skulle jag kanske ha gjort annorlunda. Vi kom att döpa dessa frågor till slagrutefrågor. Jag använde mig själv som en slags slagruta<sup>1</sup> och stannade upp när jag av någon anledning reagerade. Efter att ha tränat frågor på Olof noterade jag att två valsituationer skulle räcka alldeles utmärkt.

## Förhållningssätt och frågor

Det förekom naturligtvis att slagrutan gick ner även då jag blev uttråkad och okoncentrerad. Dessa situationer ville jag dock inte arbeta med. Min hypotes var; skulle jag kunna förmedla ett så positivt och nyfiskt intresse som möjligt så skulle jag också kunna få dem jag intervjuade intresserade och nyfikna på sig själva och hur de tänkt. Risker med att välja en situation eller sekvens där jag blev uttråkad skulle kunna vara att de kände sig ifrågasatta. Jag tänkte på vad Molander skrivit; att krav på artikulering kan tysta kunskapen och att frågor ofta kan uppfattas ifrågasättande (1993, sid 46). Dessutom läste jag en bok av den norska förskolläraren och socialpedagogen Liv Møklebust som heter "Vad kan en bra förskollärare". Under rubriken rollförvirring skriver hon;

"Som forskare måste man gå utöver de utforskades självförståelse. Forskaren ska ta tag i något annat än image och ideologi, hon ska bakom den professionella masken. Detta kan upplevas som hotande för identiteten hos den som utforskas. Så skulle jag själv också ha upplevt det. Jag skulle

---

<sup>1</sup> Används vanligen i betydelsen; grenklyka som används såsom hjälpmedel i sökande efter vatten, men betyder även upptäckarförmåga. "Med sin ojämlikt säkra slagruta var han ensam om att spåra den genuina särprägel hos dessa författare". Allt enligt Norstedts svenska ordbok.

ha varit solidarisk men inte idkat självrensning. Jag skulle gå in i ett förtroendeförhållande, men inte bli en privat väninna med hemligheter” (1994, sid 130) (min understrykning).

Det fanns således all anledning för mig att vara uppmärksam på mitt förhållningssätt, mina val av frågor, formuleringen av frågorna, intonationen vid frågandet osv. Det var inte ett polisförhör jag skulle genomföra utan ett genuint nyfiket och positivt intresserat samtal. Jag var alltså inte intresserad av huruvida det val de gjort var rätt eller fel, utan ville ta reda på varför de gjorde vad de gjorde och hur de tänkt när de gjorde sitt val.

## TEORI

### TYST KUNSKAP - VAD ÄR DET?

I mitten av 70-talet började forskare vid Institutet för arbetslivsforskning i Stockholm intressera sig för hur datoriseringen påverkade människor i arbetslivet. Grundfrågan kom att handla om en forskningsinriktning inom datavetenskapens område - artificiell intelligens - och i synnerhet en tillämpning inom detta område - utvecklandet av så kallade expertsystem. Syftet med dessa system var att försöka utveckla maskiner som skulle kunna ersätta välutbildade yrkesgrupper, bl a läkare. Grundantagandet för denna verksamhet var, allt en människa kan är i princip möjligt att uttrycka i ett precist och exakt språk. Läkarnas uppgift blev därför att i minsta detalj beskriva sitt yrkeskunnande, så att man i form av regler skulle kunna föra över kunskapen på maskinerna.

Utifrån tidigare erfarenheter<sup>2</sup> bemötte forskarna på Institutet för arbetslivsforskning detta grundantagande med ett annat antagande och jag citerar Josefson;

”Det är visserligen sant att man som yrkeserfaren person kan beskriva stora delar av sitt yrkeskunnande. Faktakunskapen kan man formulera, men det finns andra delar av kunskapen som är av den karaktären att kunskapen visar sig i handling, men den undandrar sig en beskrivning i ett exakt språk. Den är inte generaliserbar, den är inte formaliserbar och det var den aspekten på yrkeskunnandet som vi kallade för tyst kunskap” (Intervju) (Min understrykning).

### FRÅN TYST KUNSKAP TILL FÖRTROGENHETSKUNSKAP

Ingela Josefson skriver i en artikel att tyst kunskap på senare år fått en allt mer utbredd användning inom sociala yrken. Ordet har använts för att visa på något som framför allt kvinnor inom vården sagts vara begåvade med. Tyst kunskap har använts för att visa på värdefulla kunskaper som - eftersom de var tysta - inte gått att prata om. På så sätt blev de oåtkomliga för kritik. Använder man ordet på det sättet blir det inte bara oanvändbart utan rent av farligt, menar Josefson (1995).

Vid min intervju konstaterade hon att ord som ligger nära vardagsspråket löper risk att tömmas på innebörd, men eftersom hon arbetar med vardagskunskap och praktisk kunskap - tillsammans med praktiker - vill hon använda ord som ligger nära vardagsspråket. Ord som är användbara, som skapar förståelse och som inte är onödigt tillkrånglade och abstrakta. Hon ville hitta ett tydligare ord som beskrev yrkeskunnande mer allmänt. Hos den norske praxisfilosofen Kjell Johannessen fann hon orden påståendekunskap och förtrogenhetskunskap. I sitt arbete med sjuksköterskor upptäckte hon att förtrogenhetskunskap på ett kongenialt sätt beskrev det fenomen hon var ute efter att belysa. Josefson talar om förtrogenhet i det praktiska arbetet, att man är insjunken i det praktiska arbetet, att det sitter i en del av kroppen och att man har det med sig (Intervju).

I uppsatsen kommer jag att använda mig av begreppen tyst kunskap, förtrogenhetskunskap och ibland praktisk kunskap. Innebörden är dock densamma.

---

<sup>2</sup> Det första stora forskningsprojektet handlade om datoriseringen på de svenska försäkringskassorna

## KUNSKAPENS OLIKA FORMER

### Tyst kunskap - ett försök till definition

För att ge den oinvigde läsaren en idé om vad tyst kunskap är, eller kan vara, har jag lånat delar av en lista med motsatspar som är skriven av Bertil Rolf (1989, sid 29). Tyst kunskap brukar enligt honom vanligen förknippas med högerbegreppen nedan:

teori, formella modeller - empiri  
abstrakt - konkret  
refererad - självupplevd  
stringent och irrelevant - vag men relevant  
specialiserad - diffus  
vetenskaplig - utomvetenskaplig  
universellt giltig - regionalt giltig  
kontextfri - kontextbunden  
analytisk - syntetisk  
intersubjektiv - personbunden  
ord - handling  
opersonlig, oansvarig - personlig, moraliskt mogen  
manipulation av studieobjekt - empati med studieobjekt  
förnuftsförankrad - känslöförankrad  
objektiv observatör - engagerad aktör  
teknokratisk - humanistisk  
social ingenjörskonst - lyhördhet för traditionens röst  
läroboksförmedlad - traditionsförmedlad  
regelförmedlad - exempelförmedlad  
utbildningsteknokrati - mästare/lärlingsförhållande  
verbaliserbar - omöjlig att verbalisera

Filosofen Allan Janik talar i sin bok "Cordelias tystnad" om tyst kunskap som "en välbekant del av vår vardagserfarenhet" och att just detta välbekanta gör att vi ibland förbiser dess betydelse. Enligt Janik så har filosoferna utvecklat två innebörder av tyst kunskap. Den första syftar på det som vi, om vi vill, kan säga men som vi antingen avstår från eller aldrig kommer oss för att uttrycka i ord. Den andra syftar på sidor hos den mänskliga naturen som är fullt möjliga att känna till, men som på grund av sin natur är omöjliga att *exakt* artikulera. Exempel på det först-nämnda kan kanske vara receptet på Coca-cola som bevisligen någon har kunskap om, men som denne någon valt att inte yppa, och exempel på det sistnämnda kan vara att försöka beskriva hur tjära luktar eller hur en gitarr låter.

För att ge en ytterligare belysning skriver Janik även ett kapitel om vad tyst kunskap inte är; "tyst kunskap är varken moralisk eller omoralisk", men liksom alla andra färdigheter kan den användas i onda syften. Vidare; "tyst kunskap är inte något mystiskt, det är den sortens kunskap vilken alla som kan gå äger om gång". Det är alltså ingen hemlig kunskap, men alla människor har inte samma slags tysta kunskap. Vissa är duktigare på vissa saker än andra och Janik talar om medfödd talang som en inte oviktig komponent. Vidare; "tyst kunskap kan utgöra föremål för diskussion. Det ligger inte något paradoxalt i att diskutera tyst kunskap". Dock är den tysta kunskapen främst "kroppens kunskap" i motsats till "hjärnans kunskap". På samma sätt som man kan diskutera skickligheten hos en idrottsutövare kan man diskutera tyst kunskap, men man kan inte lära sig den på det viset. För att tillägna sig tyst kunskap måste man arbeta, inte studera. Man kan beskriva och studera en skicklig skidåkare, men hans färdigheter förblir "tysta" därför att de inte går att lära sig utan träning (1991, sid 107 f och 139 f) (mina understrykningar).

En annan aspekt av tyst kunskap är den ”tystade”. Molander skriver att det tystade är det som inte fått röst eller tillåtits få det. Kunskapen blir tystad när man inte får möjlighet att stå för, och få erkännande för, vad man kan och vet som kunskap. Om man inte kan uppmärksamma sin egen kunskap och upprätthålla ett språk som är förankrat *inom* verksamheten riskerar, enligt Molander, kunskapen att erodera. Ett annat sätt som kan tysta kunskapen är krav på artikulering. Att ställa frågor kan ofta uppfattas som ett ifrågasättande (1993, sid 46).

### **Påståendekunskap och förtrogenhetskunskap - olika aspekter av kunskap**

Ingela Josefson skiljer på påståendekunskap och förtrogenhetskunskap, men talar om dem som olika aspekter på kunskap och inte som olika typer av kunskap. Påståendekunskapen syftar på den kunskap som kan uttryckas exakt och precist i regler, teorier och föreskrifter. Det är en till sin natur boklig kunskap som tränar oss att se likheter snarare än olikheter. I det praktiska arbetet gäller emellertid att vara uppmärksam på olikheter. Det kan gälla t ex en erfaren sjuksköterskas förmåga att se att även om alla prov är normala, så är det något som inte stämmer med patienten. Det är en kunskap man förvärvar i praktiken genom att konfronteras med människors skiftande omständigheter. En kunskap som är resultatet av en för-trogenhet med arbetet. Förtrogenhetskunskapen handlar om alla avvikelser från böckerna, om det udda, onormala och allt det oförutsägbara i människors liv. Det är en kroppslig kunskap, en sinnenas kunskap som inbegriper uppmärksamhet, närvaro och urskiljningsförmåga (SoS rapport 1992:3, sid 11 f). Josefson skriver; ”förtrogenhetskunskapen ger påståendekunskapens abstrakta begrepp liv” (1991, sid 27).

### **KUNSKAP I HANDLING**

I förordet till sin bok ”Kunskap i handling” skriver filosofen Bengt Molander om hur det praktiska kunskapsområdet<sup>3</sup> underordnats den teoretiska kunskapen och den praktiska förmågan ansetts mindre värd än den intellektuella, teoretiska. I sitt arbete började Molander tydligare se mänskliga handlingar som grundläggande för begrepp och kunskap - ett pragmatiskt och hermeneutiskt synsätt. Olika försök att skapa en kunskapsteori för kunskap i handling övergick därför till att försöka förstå kunskap i handling - överhuvudtaget. Molander säger sig sätta den *levande kunskapen* i centrum, den kunskapen är kunskap *i* handling. Han väljer att understryka ”i” då han ser kunskap som primärt förankrad *i* och *genom* mänskliga aktiviteter, inte i någon bakomliggande förmåga. Molander tillstår att vi också behöver teorier, men att teorier bara är en början. Han skriver; ”det är verkligheten det handlar om” (1993, sid 2 f) (mina understrykningar). För att förstå vad han menar anser Molander att vi måste rikta blicken och uppmärksamheten rätt. Förståelse, skriver han, innebär att; ”rikta blicken och därmed öppna sig/.../för det jordiska, det kroppsliga i kunskapen. Kunskapen hör hemma i livet”. För att vi ska få hjälp att rikta blicken citerar han den brittiske filosofen Gilbert Ryle som 1949 skrev;

”Till den vanemässiga praktikens väsen hör att ett utförande av en handling vid ett tillfälle är en kopia av dess föregångare. Till den intelligenta praktikens väsen hör att ett utförande av en handling modifieras av dess föregångare. Den handlande lär sig fortfarande”.

Molander säger vidare att vi ska rikta blicken mot de praktiska kunskapstraditionerna - och mot handlandet. Inte för att finna färdiga begrepp utan för att finna begrepp och synsätt som leder vidare i undersökningen (1994, sid 2) (mina understrykningar).

---

<sup>3</sup> Förutom kunskap i handling använder han uttryck som praktisk kunskap, kunnande, skicklighet, färdighet och förtrogenhet för att exemplifiera detta område.

### Det praktiska intellektet

Molander citerar konstsnickaren Thomas Tempte som i sin bok "Arbetets ära" säger att hantverksarbete inte är ett kroppsarbete, utan tvärtom kräver en omfattande intellektuell förmåga. Tempte säger;

"Abstraktionsförmågan är/.../mycket hög. I förväg ska man bilda sig en före-ställning om hur ett föremål ska se ut, tillverkas, fungera. Denna baseras på erfarenheter av materialets egenskaper och möjligheter, tillgång till verktyg, förvärvade kunskaper och självkänedom" (Molander, 1993, sid 18)

På samma sätt förhåller det sig, enligt Molander, med andra utövare av praktisk kunskap. Arbetar man med människor måste man ha omdöme för att veta hur de skall behandlas och bemötas, vilket inbegriper en förmåga att föreställa sig vad som skall ske vid olika ingrepp. Man skall kunna genomföra behandlingar och hantera det oförutsägbara. Det man gjort är man ansvarig för (1994, sid 3). Till skillnad från det "teoretiska intellektet" som kan tänka i hypoteser om rätt eller fel, är det "praktiska intellektet" alltid knutet till utförande i handling, och handlandet, säger Molander, tillåter ingen osäkerhet, annars är den inte kunskap. Han fortsätter;

"Handlingen är den punkt då vi lämnar de blotta möjligheternas rum och gör på ett sätt - världen ändras, det finns ingen väg tillbaka" (1993, sid 21).

När kunskapen i handling finns, så finns den *i* handlandet, *i* själva verksamheten, inte som en abstrakt förmåga eller kunskap bakom handlandet. Molander säger att kunskapen består i det lyckosamma genomförandet av uppgifter, att den *består* i det, att den finns i själva görandet. Kunskap i handling innebär också att man vet *vad* man gör, att man är uppmärksam *på* vad man gör och *i* vad man gör. Samtidigt, säger han, blir det kanske aldrig riktigt som man tänkt sig, men om man vågar se det kan man gå vidare och lära vidare (1994, sid 3) (min understrykning).

### Uppmärksamhet

Till kunskap i handling hör också uppmärksamhet. Molander citerar den svenske konstprofessorn Ulf Linde som i en radiointervju talade om "kunnande som en form av uppmärksamhet". Linde talade om konst och hävdade att Picasso alltid var uppmärksam och tillade "man kan inte utbilda fram mästerverk, men man kan lära sig uppmärksamhet som rutin" (1993, sid 15). Molander talar om uppmärksamheten som en sida av kunskapen själv och att det finns en mångfald olika uppmärksamheter, en mångfald olika kunskaper. Det är i handlandet, i verksamheten, uppmärksamheten finns - om den finns. För att lära sig uppmärksamhet i handling, t ex att spela ett instrument, behöver man en kunnig person som kan ge kritik och väg-ledning. Det handlar inte om att bara lära sig utföra vissa rörelser, utan om att lära sig se och höra vad man gör.

"Man kan känna igen ett ansikte utan att kunna beskriva det" säger Molander (1994, sid 4) och talar om att uppmärksamhet inte förutsätter att man måste kunna beskriva något i ord. Men man måste lära sig känna igen situationer genom att lära sig "känna igen deras ansikten". Det personliga umgänget - förtrogenheten - med situationer är enligt Molander en viktig sida av uppmärksamhet. Dock räcker det inte med förtrogenheten, uppmärksamheten kräver också en begreppsapparat, ett språk. Molander talar om att begrepp inte bara är etiketter på sådant som redan finns i verkligheten, utan att begreppen ger uppmärksamheten ledning och form. Har vi begrepp kan vi uppmärksamma likheter, olikheter och samband som vi annars inte skulle kunna göra (a.a, sid 4) (mina understrykningar).

Molander beskriver vidare hur viktiga traditioner och rutiner är för att göra upp-märksamheten möjlig:

”Rutinen ger handlandet en rytm, som bland annat bidrar till säkerheten. Rutiner möjliggör en vidare uppmärksamhet på det som sker vid sidan om det rutingivna, i handlingen och omkring. De ger därmed egna upplevelser och erfarenheter möjlighet att få fäste i ett handlingssammanhang” (1993, sid 272).

Molander menar att säkerheten möjliggör en ökad frihet och variation i handlandet och därigenom ökad möjlighet för träning av uppmärksamhet (a.a, sid 73).

### Seendets mästerskap

Ingela Josefson skriver;

”Förmågan att se när något inte stämmer även om alla medicinska prov är normala är en kunskap som man inte förvärvar genom bokliga studier. Påståendekunskapen kan ge en översiktlig orientering, men seendets mästerskap förvärvar man i praktiken” (1991, sid 28) (min understrykning).

Även Molander talar om att man måste *lära sig* se, höra, lyssna känna etc (1994, sid 4). I boken ”Från lärling till mästare” skriver Josefson om biologiforskaren Barbara McClintock och hennes studier av majsörnet. En viktig orsak till McClintocks yrkesskicklighet var att hon gick utanför de rådande modellerna och koncentrerade sig på undantaget, det avvikande fallet. Själv sade hon: ”Det viktiga är att utveckla förmågan att se en kärna som skiljer sig från de andra och göra detta begripligt” (1988, sid 47). Sin förmåga förklarade hon som; ”att gå in i majsörnet och se sig om/.../om man bara låter materialet tala till sig (a.a, sid 48 och 60).

Hon ansåg att kärnan i hennes kunskap var förmågan att se, bearbeta och tolka det hon såg (a.a, sid 49). Vidare att hon hade en stark ”känsla för organismen”, hon identifierade sig med materialet (1991, sid 93). Föga förvånande kunde hon inte beskriva hur hon visste det hon visste. Det finns uppenbara begränsningar att i ord beskriva den intima förtrogenhet med sitt ämne som hon under många år utvecklat, men förtrogenheten kunde visas. En ung biolog som arbetade i laboratoriet lärde sig sålunda att ”se” genom att titta i mikroskopet över McClintocks axel, hon var tvungen att tillägna sig McClintocks seende. Samtidigt som hon tittade lyssnade hon också till McClintocks löpande berättelser (1988, sid 48 f) (mina understrykningar). Det är uppenbart, skriver Molander, att sinnesintryck och perception inte är något avskilt från kunskap (1993, sid 84).

### Strävan efter det bästa

Molander vill hävda att det finns ett inre samband mellan (strävan efter) ”det goda” och kunskap i handling. Ett illustrerande exempel utgör konstsnickaren Thomas Tempte som i sin bok ”Arbetets ära” säger:

”All omsorg, ansvars- och hederskänsla skall föras in i möbeln så att andra kan uppfatta detta./.../Måtta, sans och omsorg ska präglade de föremål som tjäna människorna i deras levande” (Molander, 1993, sid 81).

Molander talar om att etiken finns i arbetet, i handlandet, i uppmärksamheten, i ställningstagandena och att yrkeshedern finns i kunnandet. Kunskapen och etiken står i ett inre samband med varandra. Kunskapen är vad som leder oss på bästa sätt och strävan efter ”det bästa” skall mer ses som ett uttryck för en ständigt fortsatt strävan. Molander säger:

”Det bästa är det som leder oss på bästa - mest tillfredsställande - sätt på det hela taget och i det långa loppet./.../Strävan efter det bästa är inte strävan efter ett i förväg givet mål, det är en inre riktningssvisare i kunskap i handling” (a.a, sid 82).

Molander skriver att vi lär oss vad ”det bästa” är av mästarna inom vår yrkes-verksamhet. Det är mästarna som hjälper oss att fästa blicken. ”Det bästa” är också något man på olika sätt måste reflektera över snarare än avhandla i principiella diskussioner.

Förutsättningen för att kunskapen skall leda vidare är att det finns en stark känsla i handlandet. Om känslan finns, finns också strävan att göra saker bättre. Grunden för handlandet är dock tilliten, både till sig själv och till sina kollegor. Förutom känslan och tilliten betonar Molander, liksom Tempte, yrkesetiken. Molander sammanfattar och säger;

”om känslan försvinner och etiken upplöses återstår bara en mekanisk yrkesfunktion, ingen person. Känslor, etik och tillit är en del av kunskap i handling, kunskap lever med många ting” (1994, sid 7).

### Reflektion

I sin bok ”Kunskapens former” citerar Ingela Josefson sjuksköterskan Karin som säger:

”Vissa människor tar bara till sig, lär sig på ett plan, men kan inte använda det de lärt sig. Det hörs när de pratar eller det känns tydligt, att de inte kan göra något av sin kunskap. Det märks också tydligt när en människa bearbetat en kunskap. En reflekterad kunskap är nog ett bra begrepp i det här sammanhanget. Men det är svårt att ta på de här orden. Man kan ju sällan tala om hur man gjort, det är bara det att det blir något av det. Ändå är bearbetning ett viktigt ord - det är det som skiljer klåparen från mästaren” (1991, sid 16) (min understrykning).

För Molander innebär reflektion att man tar ett steg tillbaka för att se och tänka över sig själv och vad man gör. Detta för att kunna få perspektiv på situationen. En förutsättning för reflekterandet är att man inte är helt upptagen av handlingen. När man reflekterar gör man sig påmind om vem man är, vad man gjort och vad som skett. Detta måste ske i varje människas egen takt. Det reflekterade måste komma fram av sig självt och inte tvingas fram. För att reflektionsprocessen skall komma till stånd måste man upptäcka och konfronteras med vad man gjort och vem man är, vilket sker genom frågor från andra människor - eller situationer (1993, sid 151). Molander talar om reflektionsprocessen som ett växelspel mellan inlevelse och distans och mellan del och helhet. Rytmen i växlingarna måste också kunna utvecklas. Sammantaget är reflektion något som kräver gott om tid (a.a, sid 156).

### DEN REFLEKTERANDE PRAKTIKERN

I ett av kapitlen i boken ”Kunskap i handling” presenterar Molander Donald A. Schön som skapat en teoretisk ram omkring kunskap i handling. De flesta praktiskt verksamma sysslar med problemlösning ur ett annat perspektiv än den tekniska rationalitetens. För praktikern finns i regel inget formulerat och väldefinierat problem och heller ingen bästa lösning. Han ägnar sig i stället åt en process Schön kallar problemgrundning:

”I den verkliga världens praktik framträder inte problem som givna för praktikern. De måste konstrueras med utgångspunkt i problematiska situationer som är förbryllande, bekymmersamma och osäkra. För att omvandla en problematisk situation till ett problem måste praktikern/.../skapa sammanhang i osäkra och från början obegripliga situationer” (Molander, 1993, sid 142).

Utmärkande för den kunnige praktikern är att han/hon skapar mening i situationer som initialt saknar sådan. Skapandet av mening sker i interaktion med situationen i fråga. Vidare kan den

kunnige praktikern reflektera, experimentera och improvisera (a.a, sid 142 ff) (min understrykning). Schön talar om detta som ”en sorts artistiskt kunnande och nyskapande av kunskap på en och samma gång/.../om att skapa en teori om det unika fallet” (a.a, sid 144). Det kunnande praktikern har visar sig i vilken känsla han har för olika situationer. Kunskap i handling finns återigen i handlandet, inte i någon bakomliggande teori.

Till skillnad från den tekniska rationaliteten, vilken betraktar praktisk kunskap som en tillämpning av teori och regler, anser Schön att den kunnige praktikern har tillgång till en repertoar av exempel, bilder, tolkningar och handlingar. Vissa av dem kommer från yrkesgemenskapen och andra från egna erfarenheter. Den kunnige praktikern har ofta också tillgång till teori och regler, men de kommer in först efter problemgrundning, meningsskapande och problemformulering.

Den kunnige praktikern är uppmärksam i sin handling och hon har en förmåga att ”hålla fler alternativ öppna som levande möjligheter i sin handling” (a.a, sid 150). Dessutom kan hon överblicka situationen och hålla koll på vad som hänt, vad som inte hänt och vad som kan hända. Men eftersom den kunnige praktikern betraktar varje situation som unik är hon också beredd på att oväntade saker kan hända. Hon har en slags beredskap att eventuellt ändra sin handling. För den uppmärksamme praktikern är varje situation en källa till ny kunskap, vilket medför att hennes repertoar av exempel och erfarenheter förändras. Den reflekterande praktikern, säger Molander, är i grunden den uppmärksamma och lärande praktikern (a.a, sid 146 och 150).

### Expertis

Filosofen Janik skriver att expertis<sup>4</sup> handlar om att behärska en uppsättning regler på ett sådant sätt att man kan utvidga deras gränser när omständigheterna så medger. Regelföljandet kan utgå från rutinbeteende, men sluta i kreativt skapande, Det är, enligt Janik, kreativt till sin natur. Janik fortsätter;

”Den inre ordningen vad gäller att lära sig följa regler börjar/.../med ett slags dressyr, men slutar i kreativ aktivitet, då vi lärt oss att vi måste gissa oss till hur vi ska fortsätta utifrån de exempel vi fått, och slutligen då vi lär oss uppfinna nya sätt att agera på. Eftersom denna process äger ett ”öppet slut” innebär ett behärskande av reglerna, expertis, alltså att vara kapabel att handskas med oförutsedda situationer. Det är till stor del en fråga om att se analogier mellan situationer, eller helt enkelt se var man befinner sig. Denna aktivitet är svår att uttrycka i ord, eftersom det i högst konkret bemärkelse är så att vi inte vet vad vi gör förrän vi gjort det (1991, sid 112 f) (min understrykning).

### Från nybörjare till expert

Såväl Ingela Josefson som Bo Göranson<sup>5</sup> har refererat till en modell konstruerad av Herbert och Stuart Dreyfus, för att illustrera utvecklingen av yrkeskunnandet. Modellen omfattar fem steg: nybörjaren, den avancerade nybörjaren, den kompetente, den skickliga och slutligen experten. Utmärkande för skiftet från nybörjare till expert är framför allt övergången från att förlita sig på abstrakta principer till användandet av tidigare erfarenheter som mall för sitt handlande.

• **Steg 1** - Nybörjare har inga erfarenheter av situationer där de förväntas handla utan får förlita sig på regler som hjälp för sitt handlande.

---

<sup>4</sup> Jag läser detta som synonymt med kunnig praktiker så som den kunnige praktikern presenterats ovan.

<sup>5</sup> Även han är verksam som forskare vid Institutet för arbetslivsforskning

- Steg 2 - Den avancerade nybörjaren har konfronterats med tillräckligt många situationer för att kunna känna igen återkommande fenomen. Göranson citerar Dreyfus och skriver att denna person har en ”väl utvecklad bekantskap med reglerna” (1991, sid 8).
- Steg 3 - Den kompetente behärskar reglerna och är klar över vad som måste göras och vad man kan låta bli. Josefson citerar Benner<sup>6</sup> och skriver att den kompetente har ”en känsla av att behärska och klara av den ovisshet som vilar i kliniskt vårdande” (1988, sid 56).
- Steg 4 - Den skickliga uppfattar helheter i situationer snarare än delar och aspekter som är fallet för den kompetente. Tack vare sin erfarenhetsgrundade förmåga att känna igen hela situationer känner den skickliga sjuksköterskan igen när en sjukdomsbild inte är normal.
- Steg 5 - Experten förlitar sig inte längre på regler och riktlinjer. Josefson citerar Benner och skriver; ”Hon (experten, min anm) har med sin rika fond av erfarenheter en intuitiv uppfattning av varje situation och närmar sig problemen utan tidsödande funderingar över en lång rad ofruktbara, alternativa diagnoser eller lösningar” (1988, sid 57). Göranson citerar Dreyfus och skriver; ”När saker löper normalt löser inte experterna problem eller fattar beslut, de utför normalt arbete” (1991, sid 5) (mina understrykningar).

Denna modell har dock kritiserats av såväl Göranson som Molander<sup>7</sup>. Kritiken har dels gällt att Dreyfus inte tar upp vikten av exempel för att regler skall bli begripliga (för nybörjaren och den avancerade nybörjaren), och dels Dreyfus beskrivning av expertens handlande som grundat på intuition. Göranson skriver,

”Expertis blir det först när vi behärskar distinktionen mellan reglerna och undantagen från dem (dvs kompetensen), i det att vi lär oss att handskas med de typiska och senare atypiska problem som uppstår i vår verksamhet. Experterna är i princip problemlösare i situationer där problemlösandet kräver omfattande erfarenhet samt reflektion över detta<sup>8</sup>, så att man regelmässigt kan förväntas ge välgrundade råd till kompetenta personer när dessas invanda tillvägagångssätt inte fungerar/.../Dreyfus blir således mycket missledande när han beskriver expertis som en fråga om intuition, för det är i mycket högre grad en fråga om att uppfinna nya sätt att göra det som vi gjort hela tiden, än om att gissa på måfå. Det finns inget vagt förknippat med expertis, även om det kan finnas ett starkt inslag av provande i det” (1991, sid 8).

Josefson skriver att hon undviker att använda ordet ”intuition” därför att det i vardagsspråket tömts på innebörd. Det har fått en betydelse av något diffust, gåtfullt och något som framför allt kvinnor begåvats med (1991, sid 33). Janik anser inte att ordet ”intuition” överhuvudtaget kan användas för att beskriva kunnande. Han skriver;

”Intuition beskriver en individs talang eller begåvning, något subjektivt, ett slumpskott, medan färdigheter/.../utgör en inlärdd förmåga att konsekvent producera kvalitet./.../Dessutom är denna färdighet något som kan föras vidare från generation till generation. Därför skulle det vara felaktigt att benämna den intuition./.../Intuition är exakt motsatsen till det slags kunskapsbaserade färdigheter som Göranson, Josefson/.../kallar tyst kunskap (1991, sid 129 f).

---

<sup>6</sup> Josefssons framställning bygger på en undersökning gjord av Patricia Benner. Det är således Benner som använt sig av Dreyfus modell och inte Josefsson.

<sup>7</sup> Molander framför kritik bl a i kapitel 5 i sin bok ”Kunskap i handling”, men eftersom jag anser hans kritik vara i stort sett identisk med den Göranson framför nöjer jag mig med att redovisa den senares.

<sup>8</sup> Jfr avsnittet om den reflekterande praktiken ovan.

### Lära genom att göra

Den amerikanske pragmatikern John Dewey har myntat begreppet "learning by doing" som i Molanders översättning blivit "lära genom att göra". Enligt Molander innebär detta att man i viss utsträckning "flyttar in" den kunnige praktikerns arbetsituation i en utbildning och får en kunnig "tränare" som dialogpartner. Han ger exempel från det konstnärliga området där människor lär sig genom att skissa, uppträda, spela osv. Det handlar om att lära sig hur man gör och vad man gör - inifrån verksamheten - vilket förutsätter deltagande. Men det räcker inte att själv se det man gör, det behövs en tränare som kan hjälpa till att rikta uppmärksamheten på vad som verkligen sker, vad den som lär sig verkligen gör i de avseenden som är relevanta för verksamheten. Inom många verksamheter, skriver Molander, kallas tränaren handledare, i andra mästare (1993, sid 160 f f) (min understrykning).

### Lärlingskap

Ingela Josefson skriver;

"Det lärlingskap som har gamla traditioner i vissa hantverks - och konstnärsyrken bygger på insikten att vissa saker lär man sig genom att bli visad och sedan själv pröva - man kan inte läsa sig till det. Visandet kan, liksom i fallet med tyst kunskap, följas av muntligt berättande" (1995)

Molander skriver även han om hur "den personliga berättelsen", där den mer kunnige berättar för den mindre kunnige, var en integrerad del av förhållandet mellan mästare och lärling. Lärlingen/nybörjaren behöver tillit till sig själv i sin yrkesverksamhet och denna kan endast uppnås genom att följa och göra som någon kunnig. Förutom tilliten behöver lärlingen också bilder, vinklar, erfarenheter och stöd i sin reflektion för att utveckla sitt yrkeskunnande (1994, sid 6).

Josefson skriver;

"Lärlingskapet som ett led i lärandet/.../ger möjligheter att förmedla en kunskap som kan vara svår att beskriva i ord, men som kan visas" (1992, sid 16).

## EMPIRI

### Intervjuer med forskare

Tidigt i höstas var jag klar över mitt val av ämne för uppsats. Jag lånade ganska omgående en hög med böcker och konstaterade förvånat att det fanns en hel del skrivet om tyst kunskap. Flera av böckerna var dock skrivna av filosofer och när jag började läsa märkte jag till min förtvivlan att jag inte blev särskilt klokare. Det var abstrakta och svårbegripliga resonemang klädda i ord som inte var mina. Jag insåg att jag behövde träffa någon som konkret kunde berätta vad tyst kunskap innebar för just honom/henne, för att göra begreppet verkligt och levande. Denne någon blev Alain Topor, psykolog och enhetschef för FoU-enheten/psykiatri i västra Stockholms sjukvårdsområde. Innan mitt möte med Alain hade jag läst hans bok "Vårdbiträdenas samlade tystnader" för att bekanta mig med hans sätt att skriva och den värld han i ett flertal böcker försökt skildra.

### Alain Topor

Vad tänker Alain kring tyst kunskap och varför har han kommit att intressera sig för detta kunskapsområde? Det visade sig vara flera faktorer som gjort honom intresserad, bl a de upplevelser han hade då han var verksam som hemma-hos terapeut och som psykolog inom den psykiatriska öppen- och slutenvården.

”Det som uppstår är att det man lärt sig på utbildningarna/.../det stämmer inte./.../Från min utbildning som psykolog så blev mycket av de kunskaper som jag fick/.../tänkta att användas i ett terapeutiskt sammanhang som inte förekom där jag jobbade. Vare sig jag jobbade inom socialtjänsten hemma hos folk eller när jag jobbade inom psykiatri på en avdelning./.../Patienterna stämde inte, villkoren för arbetet stämde inte och då tror jag att man står inför ett förhållningsproblem”.

Alain såg att flera av hans kollegor tacklat detta förhållningsproblem genom att förhålla sig till världen som det var tänkt, men säger att han själv gjorde ”en annan kullerbytta”.

”Jag/.../tänkte att verkligheten ser inte ut som böckerna, men det verkar ovanligt ofta fungera på ett spännande sätt. Och då blev jag utifrån det mer intresserad av att ta reda på hur det funkar?”.

Alain säger sig vara teoretiskt intresserad, men ointresserad av att tolka verkligheten utifrån någon teori. I sitt arbete har han därför valt att skildra verkligheten så som de inblandade själva beskriver den. Han har velat se vilka mönster som eventuellt kan finnas i deras berättelser. Fokus har legat på mentalskötare och vårdbiträden inom socialtjänsten, dvs de grupper som har den mest vardagliga kontakten med klienterna och även den tidsmässigt längsta. För dessa människor finns inte så stora möjligheter att upprätthålla professionella ramar i form av distans och liknande. Alain anser att det i alla verkligheter pågår saker som vi akademiker, vilka skriver om vad som egentligen sker, inte har en aning om. Jag inflikade att de grupper han valt att skriva om också är de med minst teoretisk skolning.

”Det är sant, och som dessutom söker någon sorts teoretisk förankring, därför att de liksom alla andra försöker förstå vad som händer i deras vardag”.

Men Alain konstaterar att de teorier som finns, och som vårdbiträden och mental-skötare vill att psykiatri skall utbilda dem i, är teorier framsprungna ur en verklighet som inte är deras. Och många av dem som går dessa utbildningar börjar snart anpassa verkligheten till teorierna och inte tvärtom. Samma mönster tycker sig Alain se inom psykiatri och nämner det paradoxala i att schizofreni betraktas som obotligt samtidigt som mellan 30 och 60% blir återställda, vilket ju borde vara en omöjlighet. Alain ger en fingervisning om vart vi bör rikta blicken för att kanske kunna förstå hur det kommer sig att kroniker tillfrisknar:

”När vi pratar om behandlingsinsatser/.../då tar man terapi, medicinering, arbets-terapi/.../och går miste om allt annat som sker mellan de där tillfällena och inom de tillfällena./.../det som jag tror skulle kunna hjälpa oss att förstå varför så många ändå klarar sig./.../Så det handlar om att försöka fånga den där vardagliga praktiken och därmed den vardagliga kunskapen som skulle kunna förklara ganska stora saker - kanske. Eller en del av de stora sakerna, eller vara ett bidrag till ökad förståelse av de där stora sakerna som inträffar”.

Det visade sig att Alain myntat ett provisoriskt begrepp som han döpt till ”ingen-ting” för att försöka fånga det vardagliga.

”När vi pratar om vad vi gör inom psykiatri och socialtjänsten pratar vi om ”någonting”, det är det vi får prata om. Det handlar om/.../insatser, åtgärder. Och om det finns något som är ”någonting” så finns det också något som inte är ”någonting” och som då definitionsmässigt blir ”ingenting” - det vi gör, men som vi inte pratar om därför att vi inte tror att det är ”någonting”. Och det handlar om/.../konkreta vardagliga handlingar. Och just därför att de är konkreta och vardagliga och handlingar så tror jag att de går ganska obemärkt förbi. Eftersom vi tror/.../att det måste vara ovanliga, märkliga, abstrakta, helst språkliga händelser, som gör att de människor vi jobbar med får insikter och förändras./.../Det som jag nu letar efter, det bryter ofta mot regler som styr de verk-

samheter där de förekommer. Det är alltså regelbrott och därmed tystas de självklart ner. Eller fördöms när de upptäcks”.

Alain illustrerar ovanstående resonemang med en berättelse om Barbro Sandin och hennes arbete med bl a Elgard Jonsson. Enligt Alain började Sandin arbeta med Elgard Jonsson innan hon var färdigutbildad kurator, än mindre psykoterapeut och hon hade dessutom Jonsson boende hemma hos sig. I sin doktorsavhandling nämner hon dock ingenting om detta och inte heller när hon framträder inför den akademiska världen.

”I stället för att vara stolt över det hon gjort så anpassar hon sig för att bli godkänd och erkänd/.../Men då pratar de inte om det hon gör. De pratar om det hon borde ha gjort om hon gjort som alla andra och därmed inte alls lyckats med det hon lyckats med/.../Jag tror att det är intressant att också se vilket språk, vilken berättelse regelbrotten, de där vardagliga, konkreta handlingarna, berättar”.

Så hur gör Alain för att artikulera de vardagliga handlingarna, detta ”ingenting”? Jo, han samlar berättelser. Ibland genom fallstudier där t ex en mentalskötare mycket noga och konkret får berätta hur han arbetar med en patient, och ibland med grupper. Det senaste projektet var med en grupp vårdbiträden som kring ett antal teman (döden, sex, anhöriga, psykiska problem etc) fick berätta för varandra om sina erfarenheter. Efter berättandet fick var och en skriva ner sin berättelse och Alain började stapla berättelserna på varandra. Hypotesen han arbetade utifrån var att; samlar man tillräckligt många berättelser på varandra börjar det utkristalliseras mönster, vilket han också tycker har skett. Att skriva om detta blev för Alain ett sätt att förmedla deras erfarenheter och kristallisera dem till någon form av kunskap.

Alain säger att kunskapen aldrig är statisk och att varje ställe producerar erfarenheter utifrån sina respektive institutionella rammar.

”Patienten som bemöts på ett visst sätt i slutenvård kommer att motsvara detta någorlunda och patienten som bemöts i öppen vård på ett annat sätt kommer att motsvara detta./.../egentligen kan man skapa många olika kunskaper. Men att stå ut med detta att ingen har rätt, att kunskap inte är att upptäcka verkligheten som den är, utan det är också att skapa verkligheten - det är spännande”.

Alain tror inte att det finns någon tyst kunskap, möjligen en tystad sådan. Han talar om hur det pratas i rökrummen på arbetsplatser, men att andra inte betraktar detta prat som någonting värdefullt. Det formuleras inte på rätt sätt, med rätt ord och blir inte uppmärksammat som kunskap. Det är inte det att kunskapen inte efterfrågas, problemet är att ingen lyssnar efter den.

”/.../som den produceras så är de som står för kunskap så ovana att se det som kunskap. Helst som det är störande i och med att den inte överensstämmer med deras kunskap, vare sig till form eller innehåll och då blir det noll”.

### **Ingela Josefson**

Denna min andra forskarintervju kom av olika (framför allt praktiska) skäl att genomföras efter de två mästareintervjuerna, vilket inte riktigt var planerat. Jag hade dessutom läst en stor del av litteraturen innan jag träffade Ingela. Målsättningen med denna intervju blev därför att försöka fördjupa och förankra min egen förståelse av begreppen tyst kunskap och förtrogenhetskunskap. Jag ville dessutom ta reda på hur Ingela tänkte kring artikulering och formulering av denna aspekt av kunskap.

Ingela Josefson har arbetat med arbetslivsforskning i snart 17 år och började på dåvarande Arbetslivscentrum<sup>9</sup> 1979. Hennes bakgrund var att hon disputerat i språkvetenskap (Nordiska språk) och deltagit i ett stort forskningsprojekt kallat ”Humanistiska kunskapstraditioner i Sverige”. Syftet med projektet var att kart-lägga olika ämnestraditioner och Ingela fann att kopplingen mellan samhälle och språk inte kom att framträda särskilt mycket. Det var vad hon vill kalla en ”väldigt positivistisk forskning” och nämner detta som ett av skälen till att hon sökte sig till Arbetslivscentrum. Där står nämligen i direktiven att forskningen ska utgå från problem i arbetslivet. Utgångspunkten är praktikens problem.

Efter att ha deltagit i ett projekt med handläggare på Försäkringskassan började Ingela arbeta med sjuksköterskor och hon säger att utgångspunkten för hennes forskning alltid är studier med en yrkesgrupp. Just nu arbetar hon tillsammans med läkare och hon anser att läkarutbildningen är tämligen ensidigt medicinskt-vetenskapligt inriktad. Den är mer inriktad på sjukdomen än på den människa som är bärare av sjukdomen.

”Så när de här människorna med ganska omfattande medicinskt-vetenskapliga kunskaper kommer ut i praktiken och möter patienter, så står de ofta handfallna inför de svårigheter och det lidande som patienterna kan beskriva för dem. De vet inte hur de ska hantera det för de har ingen träning i det, det har inte ingått som något led i utbildningen”.

Vad Ingela gör är alltså att hon utgår från praktikens problem, mötet med patienterna, och diskuterar detta med läkarna. Tanken är att genom reflektion fördjupa förståelsen av de problem läkarna möter. Hon säger att man ibland kan hitta teoretiska kunskaper som kan bidra till att fördjupa förståelsen, men att utgångspunkten inte är teorin utan praktikens problem. Hon kallar detta en annan form för kunskapsutveckling.

Förutsättningen för den ingående reflektionen är ett nyanserat, välutvecklat vardagsspråk. Ett språk som ligger skönlitteraturen närmare än teorins språk och Ingela kopplar detta resonemang till begreppet tyst kunskap:

”När vi talar om tyst kunskap så är kunskapen tyst i den meningen att den inte går att uttrycka i ett formaliserat språk, men det innebär inte att du inte kan tala om den. Du kan visst överföra den till andra människor, t ex genom att visa hur du gör, eller genom att ge exempel på vad det är för problem du avser/.../Det handlar om en kunskap som du kan formulera med hjälp av berättelser/.../i ett berättande vardagsspråk. Du kan finna väldigt goda beskrivningar av det i skönlitteraturen och i dramatiken/.../där gestaltas ofta spänningen mellan ett abstrakt intellekt och en praktisk förmåga till handling”.

Hon säger att tyst kunskap handlar om sinnenas kunskap, om en väl utvecklad känslighet för patienternas behov, om uppmärksamhet och fantasi och om en känslomässig begåvning. Detta är dock ingenting som kommer av sig själv utan det kräver underhåll för sin utveckling och det kräver träning. Underhållet och trän-ingen sker genom reflektion och lärlingskap, där någon visar vad man ska titta på, menar Ingela. Som stöd för reflektionen hänvisar hon återigen till skönlitteraturen och dramatiken.

För den oinvidde skulle erfarenhetsbaserad kunskap kunna likställas med förtrogenhetskunskap, men någon sådan parallell vill Ingela inte göra:

”Det finns ingen automatik i att mångårig praxis behöver utvecklas till en god yrkesskicklighet. Det har vi alla exempel på med människor med 30 års yrkeserfarenhet som verkligen har lyckats

---

<sup>9</sup> Idag heter det Institutet för arbetslivsforskning och är beläget vid Kungbroplan i Stockholm.

undvika varje form av yrkesskicklighet/.../För att erfarenheterna ska kunna utvecklas till en god yrkesskicklighet så kräver det att du får tid och möjligheter till att reflektera kring dina erfarenheter. Om du inte reflekterar så finns en risk att du bara lägger det bakom dig när du går hem på kvällen”.

I sitt arbete försöker Ingela lyfta fram konturerna av praktiska kunskapstraditioner för att få balans mellan teori och praktik. Hon anser att vår kunskapssyn framför allt domineras av teoretiska kunskapsideal. Först ska vi lära oss teorier och sen ska vi ut i verkligheten och tillämpa dem. Med ett sådant synsätt ses praktiken som något underordnat teorin. Enligt Ingela behöver vi vända på resonemanget och ta vår utgångspunkt i de unika fallen i praktiken, reflektera över dem och därefter se om det finns teoretiska kunskaper som kan hjälpa oss att förstå. Hon anser att det är ett stort problem att vi inte räknar känslan som hörande till kunskapens område.

”Skulle vi ta känslan, känsligheten i ditt arbete på allvar, då skulle du ju få massiv hjälp för att utveckla den i din utbildning/.../Men det är ju inte så att utbildningen systematiskt har reflekterat över villkoren för en sådan kunskaps-modell. Och det beror ju på kunskapssynen. Så är det enstaka som gör det då, men jag skulle inte tro att det hör till utbildningsanordnarnas insikt. Och det är väl det jag försöker bidra till här nu, så den forskning jag gör är inte forskning om, utan den är forskning med olika yrkesgrupper/.../och det är en väldig skillnad./.../Vi har en för trång kunskapssyn, vi måste fokusera den kunskap som tar sin utgångspunkt i det praktiska arbetet”.

## Intervjuer med mästare

I detta avsnitt kommer jag att tämligen utförligt redovisa valda delar av samtalen. Urvalsprincipen har återigen varit att använda mig själv som slagruta. Jag har fokuserat på det jag känt varit viktigt, och lyft fram, kommenterat och reflekterat över den kunskap jag tycker mig ha upptäckt i berättelserna. För att ”rikta blicken” har jag i bakhuvudet haft Molanders och Josefsons ord;

- flexibilitet
- överblick
- problemgrundning
- reflektion
- experiment
- improvisation
- uppmärksamhet
- känslighet
- känsla
- fantasi
- urskiljningsförmåga
- närvaro

## Börje Svensson

Börje är legitimerad psykoterapeut och sedan fem år verksam vid Rädda barnens pojkmottagning. Dit kommer pojkar som varit utsatta för sexuella övergrepp, men det förekommer även att de tar emot flickor, i regel syskon (som förövare eller offer). För att få en bild av den verklighet Börje arbetar i gick jag på en av Rädda barnens måndagsträffar, där två av hans kollegor berättade om mottagningen och sitt arbete. Jag läste även boken ”Pojkmottagningen”, skriven av Börje och hans kollega Anders Nyman. Intervjun genomfördes på Börjes arbetsrum och tog ca 45 minuter. Innan vi började samtala spelade jag upp de korta sekvenser ur filmen<sup>10</sup> jag valt.

---

<sup>10</sup> Det här var tredje filmen jag tittat på. De två första upplevde jag vara lite för ”begripliga”. Jag kände inte att de innehöll några slagrutefrågor.

De personer Börje träffade var en nioårig flicka och hennes mamma. De hade kommit till Börje därför att flickan, efter att ha sett något på TV, berättat för mamman att hon tror att hennes storebror kan ha utsatt henne för någon form av sexuellt övergrepp. Detta skulle ha hänt för 4-5 år sedan. Under samtalet är flickan mycket ledsen och illa till mods. Hon säger vid upprepade tillfällen "det vet jag inget om", "hur ska jag kunna veta det", "jag vet ju inte om det har hänt". Helhetsintrycket jag hade efter att ha sett samtalet ett par gånger var att det varit ett "svårt" samtal. Flickan hade på alla tänkbara sätt signalerat att hon inte ville prata om det här obehagliga. Trots detta lyckades Börje genomföra samtalet.

Jag började med att visa Börje det första avsnittet jag valt ur samtalet. Samtalet hade då pågått i ungefär 15 minuter.

Börje - "Och sen när du berättade det kom du på nåt minne hur det hade gått till..."

Flickan (avbryter och säger förtvivlat) - "det vet jag ingenting om".

Börje (fortsätter) - "men då den kvällen berättade du vad du trodde hade hänt för mamma, nånting om landet". Han vänder sig till mamman och fortsätter "Och vad sa S då?"

Tidigare under samtalet upplevde jag att Börje tagit stor hänsyn till flickans invändningar och verkligen försökt lirka med nya frågor och nya formuleringar. Men här valde han att inte låta sig stoppas, utan fortsätter och vänder sig till mamman. Hur kom det sig att han denna gång inte lät sig avbrytas av henne?

"Fast jag byter fokus och pratar med mamman/.../jag kan inte se någon framkomlig väg. Det är också av hänsyn till henne. Jag skulle ju helst prata med henne, men eftersom hon är så ledsen och hon är så plågad av detta/.../att prata med mamman skulle då vara mindre press på henne är min känsla här".

Att han, som jag uttryckte det, t o m vände sig till mamman upplevde jag inte som något hänsynstagande till flickan. Snarare såg jag det som en kränkning. En gammal regel för genom mitt huvud; man talar inte över huvudet på folk och barn är också folk. Börje såg det dock inte som en kränkning, utan snarare att han gick henne till mötes och lät henne slippa prata. I detta att han vänder sig till mamman och börjar prata med henne låg också ett val. Han hade ju kunnat gå flickan ännu mer till mötes och avslutat samtalet.

"Men då hade mamman blivit besviken och att det är möjligt att flickan också hade blivit besviken. Det vet man inte för det är möjligt att det fanns en sida hos henne som ville att mamman skulle ta det här på allvar".

Börje såg uppenbarligen också mammans belägenhet, vilket jag inte gjorde. Min uppmärksamhet var fokuserad på flickan och hennes upplevelse av samtalet. Trots att Börje var fokuserad på flickan hade han också mammans behov i huvudet - hur det skulle bli för mamman om samtalet avslutades.

En annan möjlighet att ta hänsyn till flickan hade varit att byta ämne, vilket jag sett Börje göra i ett annat samtal. Här valde dock Börje annorlunda.

"Jag har någon slags idé om att lämna jag detta så kommer det ändå bli ångest om jag kommer tillbaka till det./.../Det hade i den här situationen känts mera som ett undvikande, för hela situationen var så laddad även i väntrummet av att flickan skulle komma hit och prata om det här. Flickan var jätteledsen även därute".

Trots att det var så laddat valde han alltså att ändå stanna kvar vid ämnet. Jag tänkte att det krävs mod och erfarenhet att fortsätta i vetenskap om att man utsätter någon för obehag. När Börje motiverade sin strategi fick han det att låta så enkelt.

”Det finns ju också i barnens fantasier att den vuxne, eller behandlaren, inte orkar höra sånt här och då vill man ju gärna signalera att man orkar höra deras berättelse och orkar fråga. Och det gör att jag frågar om sånt här väldigt tidigt./.../det är lättare att gå ifrån det här när det har börjat benämnas, för då finns det där. Då kan man liksom pendla, men här är det inte benämnt./.../Och det är ändå så att säga ett ställe dit folk går som har blivit sexuellt utnyttjade, så är det rimligt att försöka ta reda på om de varit det”.

En svårighet jag upptäckte, när jag tittade på en av de filmer jag valde bort, var hur fruktansvärt obehagligt det var när en 14-årig pojke berättade vad han varit med om. Det är visserligen sant att pojkmottagningen är ett ställe dit folk kommer för att de varit utnyttjade och det är sant att detta bör benämnas. Men det torde krävas mycket erfarenhet, stabilitet och trygghet att dels utsätta människor för obehag och dels höra dem säga vad de faktiskt varit med om.

Under samtalet hade jag reflekterat över att Börje vid flera tillfällen sagt ”det kändes som...”. Jag fick en bild av att Börje förde samtalet på det sätt han gjorde därför att ”det kändes som” att han skulle göra det. När jag delade med mig av denna undrande fundering blev han tyst och tänkte en lång stund. Tyvärr blev denna stund för lång för mig, som inte vågade lita på frågan, utan i stället frågade varför han inte inbjöd flickan till lek? Till saken hör att samtalsrummet är fullt med leksaker, dockor i olika storlekar, ritmaterial osv.

”Hon var inte nyfiken, hon var inte leksugen./.../När barn kommer in och är lite nyfikna, då kan man bygga vidare på det och kanske via materialet komma in på såna här saker, men det upplevde jag inte att det skulle ha varit nån väg som hade gjort henne lugnare./.../Det är ju lite grann också att leda genom att följa. Att se vad flickan gör och förstärka det, att komma in på det man vill prata om via små initiativ som barnen tar”.

Jag tänkte att jag här fick ett utmärkt exempel på hur Börje hanterar det unika och inte tvingar på flickan nånting ur den teoretiska instruktionsboken; om plan A inte fungerar gå vidare med plan B. Han är lyhörd för flickans behov, men lyckas i någon mening ändå fullfölja sitt uppdrag. Jag reflekterade över svårigheten i att aldrig veta hur ett samtal kommer att bli, samtidigt som naturligtvis också tjusningen ligger i detta. Har man behov av att veta hur ett samtal kommer att gestalta sig har man sannolikt valt fel yrke, men för att kunna erbjuda varje klient just den arbetsform den klienten behöver, krävs en bred repertoar av möjliga metoder och förhållningssätt.

Själv blev jag efterhand ganska irriterad på flickan. Hennes ständiga invändningar av typen ”det vet jag ingenting om” och ”hur ska jag veta det” gjorde mig frustrerad. De hade ju kommit för att försöka ta reda på om det hänt eller inte. Vad kunde Börje tänkas ha för känslor inför flickans invändningar?

”Jag tyckte synd om henne, det är nog den starkaste känslan. En känsla av att hon var väldigt ensam i det här./.../Men sen var hon ju också arg./.../Jag kunde verkligen, verkligen uppleva att hon var arg och avvisande, att hon var arg på mig som satt där och frågade./.../Den ilskan kunde jag känna i mig, men./.../den leder inte till att jag blir arg på flickan och det är möjligt att det kan bero på att jag har träffat så många nu. Så att jag kan förstå, börjar förstå hur himla jobbigt detta är liksom. Jag menar här tvingar sig mamma och jag på henne för att få reda på, att få henne att gräva i sånt hon inte vill gräva i”.

Börje säger att han kunde känna hennes ilska, men att detta inte gjorde honom irriterad på henne. Snarare ökade den hans förståelse för hennes situation. Kanske handlar det om urskiljningsförmåga; att kunna hålla isär vad som är mitt och klientens. Sannolikt också en förmåga att reflektera i stunden och fråga sig vad den känsla man just erfar står för. Jag tyckte mig se ett bra exempel på hur Börje använder de känslor som väcks i honom på ett konstruktivt sätt. Eftersom det kan finnas flera skäl till hennes ilska reagerar han inte som jag gjorde och ger efter för den första omedelbara impulsen. Jag minns att Olof vid ett tillfälle talade om hur han betraktade den omedelbara reaktionen som en varningssignal.

Börje fick större kontakt med hennes ensamhet därför att han kände sig väldigt ensam med henne. Han upplevde att hon var väldigt långt borta och att de inte fick kontakt, vilket föranledde att han föreslog att hon skulle sätta sig i sin mammas knä. Genom att använda sin inlevelseförmåga och närmast simultant tolka inne-börderna i sina känslor tycks han få idéer om nya handlingar.

Jag upplevde att flickan i någon mening försvårade för Börje att göra sitt jobb, vilket han visserligen (skrattande) höll med om, men han såg det snarare som att hon gjorde jobbet mer spännande och intressant.

”Det här är en del av arbetsuppgiften, att se vad man kan göra/.../går det att komma runt det här, eller går det att komma in på det som hon inte vill få nån minneskontakt med, eller helst vill undvika eftersom det är jobbigt för henne./.../jag kan ju känna mig lite självkritisk efteråt, att jag inte har lyckats komma längre./.../Det leder för min del till att jag tittar om på filmen, jag tar in Margareta, en kollega, vi tittar på filmen och så pratar vi om man skulle kunna ha gjort något mer/.../Så det är klart att när man inte når fram så leder det ju också till funderingar om man kunde ha gjort något annat i stället, mer än när det liksom känns lyckat på alla fronter”.

Det andas en slags tilltalande yrkesmässig optimism över denna inställning. Dels att se arbetet som en utmaning; hur kan jag komma runt det här, och dels att inte låta sig nedslås av sitt missnöje. I Börjes fall leder självkritiken till att han reflekterar över vad som hände - förutsättningen för att utveckla ett yrkeskunnande. För den som inte vill utveckla sitt yrkeskunnande finns alltid reträttvägar; att avfärda klienten som icke-motiverad eller icke-behandlingsbar t ex.

Jag visade Börje nästa avsnitt jag valt. Det är mot slutet av samtalet och Börje gör en slags sammanfattande tolkning av vad mamman har berättat:

”När jag hör det här tror jag mer att det har hänt”.

Min upplevelse var att detta var ett risktagande från Börjes sida. Hade han rätt kunde det kanske hjälpa henne att minnas, hade han fel fanns risken att flickan skulle pådyvlas ett falskt minne. Jag undrade hur han tänkte inför att göra denna tolkning.

”Jaa, för det första så tänkte jag att även om han har gjort det här så kommer inte det här att vara nånting som kommer få några juridiska konsekvenser/.../Jag känner mig lite mer fri på det sättet att ställa ledande frågor eller icke-ledande frågor/.../det fanns ju nånting som gjorde att jag lutade mot, att jag sa nåt som jag trodde på själv/.../Hon hade ju funderat kring om hon fått skador eller inte och det har nån slags substans tycker jag/.../Men jag skulle nog hellre kunna säga, lika gärna kunna säga, att mamma kanske kan fortsätta prata med dig för att ta reda på om det hänt eller inte har hänt. Och att jag hade inte alls behövt meddela min subjektiva åsikt i det läget”.

Karaktern på uppdraget är således av avgörande betydelse för vad Börje säger eller inte säger. Han resonerar kring huruvida han verkligen behövde delge sin åsikt, även om han hade goda skäl

för det. Jag anade att detta ställningstagande föregåtts av ett val och undrade varför han gjorde som han gjorde.

”Jaa, jag tror det var nån slags, eventuellt missriktad, support till att mamman skulle ha kurage att fortsätta prata med henne/.../det fanns väl nåt där jag ville ge henne min subjektiva åsikt för att ge henne kraft att fortsätta dialogen och inte släppa det för tidigt. Jag tror att det måste ha varit nåt sånt som gjorde att jag dristade mig att säga nåt som jag tyckte, att ge nåt tillbaka till mamman, att mamman inte haft fel på nåt sätt att komma hit och ta det här på allvar”.

När Börje valde att göra sin tolkning var jag mer upptagen av tanken på vilka risker en tolkning innebär, än att det faktiskt fanns ett syfte. Jag reflekterade överhuvudtaget inte så mycket över varför, utan snarare över konsekvenser. När han förklarat hur han tänkte upplevde jag att som samtalet utvecklats var detta kanske det bästa han kunde göra - se till att dialogen fortsätter även utan honom. Återigen fanns där också lyhördheten för mammans behov, men även för flickans. Hon är ju inne på att det faktiskt kan ha hänt, vilket Börje genom sin tolkning stöder.

Han reflekterar över risken med att göra en dylik tolkning och konstaterar att ett uttalande av en expert naturligtvis kan leda till att klienten tror mer på honom än på sig själv. I detta fall såg dock Börje en kraftfull flicka med egen vilja och jag antar att det är i ljuset av detta som tolkningen måste ses. Att det blev som det blev hängde ofrånkomligen ihop med det unika barnet Börje hade framför sig. Det var således ingen rutinmässig handling. Men även om det hade sett annorlunda ut med ett annat barn så fanns det ett slags grundantagande bakom handlandet.

”När ett barn berättar att det varit sexuellt utnyttjat så kan man ju fråga sig/.../vad kan motivet vara om hon ljuger? Att skapa en sån obehaglighet så hon vill liksom ta bort det/.../Vad är det för kraft som vill att de ska skapa ångest hos sig själva och liksom rädsla hos sig själva? Så rent psykologiskt måste man ju ändå ta ett sånt uttalande på allvar, sen om de tar tillbaka det så kan man ju också fundera på; blev det för jobbigt att säga det? Varför i sånt fall om det var lögn? Var de arga på nån eller var det/.../Kan man vara så raffinerad i den åldern så att man liksom använder detta för att trycka till nån man är arg på eller inte? Så att det är klart att när en flicka berättar det här som 9 år, om sin äldre bror, så är det ju nåt i det att man måste verkligen undra sig att; vad skulle hon ha haft för motiv att säga det här om det inte finns en stor del av henne som faktiskt haft kontakt med några minnen om detta”.

Att Börje väljer att göra sin tolkning är således inget som enbart föds i stunden, utan där finns också ett påtagligt yrkeskunnande och förtrogenhet med arbetsområdet. Under de fem år pojk-mottagningen funnits har de träffat ungefär 100 barn och även om dessa 100 barn är unika finns där sannolikt mycket som förenar dem. Jag såg för mig hur Börje har en repertoar av bilder, exempel och möjliga handlingar och att han utifrån dessa kan improvisera och pröva sig fram i varje unikt ärende.

Börje uttrycker också en befriande respektlös inställning till sitt prövande.

”/.../är det en psykologisk arbetsuppgift, som jag såg det här vara, så är det inte så himla noga om man kastar ur sig nånting och sedan så kanske man nästa gång säger så här att; det jag sa förra gången tar jag nog tillbaka/.../det finns också någonting annat i det psykologiska mötet och det är det att man ska kunna säga nåt och man ska kunna ta tillbaka det/.../att man inte blir för ängslig av att väga varje ord på guldväg”.

Jag tilltalades verkligen av modet och friheten att experimentera och pröva sig fram. Att man inte alltid behöver vara så genomtänkt och att ingenting behöver vara definitivt. Man får ha fel och ändra sig trots att man är professionell. Det är lätt att få för sig att man måste yeta vilka

konsekvenser det man säger får, men det kan man ju aldrig. Den svenske socialpsykologen Johan Asplund illustrerar detta när han skriver:

”I genuin kommunikation råder alltid en genuin osäkerhet. Jag vet inte vad jag har sagt innan du har svarat och du vet inte vad du har sagt innan jag har svarat. Du visar mig vad jag har sagt och jag visar dig vad du har sagt” (1987, sid 45).

### Olof Andersson

Förutsättningarna för intervjun med Olof var lite annorlunda än för Börje och eftersom dessa förutsättningar sannolikt påverkade intervjun, vill jag förklara dem.

Olof och jag har arbetat tillsammans i snart ett år. Som jag tidigare redovisat var han var min praktikhandledare och nu är jag hans lärling och kollega. Sedan början av året arbetar vi tillsammans med en familj, eller snarare olika konstellationer av en familj. Det har sett lite olika ut och det samtal jag nu kommer referera var med en av döttrarna i familjen. Till skillnad från när jag intervjuade Börje valde jag att avstå från visningen av den sekvens jag valt. Anledningen till detta var att jag var med på samtalet och att vi genomförde intervjun någon dag efteråt.

Olof är psykolog och verksam på Svalnäs skola och Terapiforum i Roslags-Näsby. Intervjun genomfördes på Svalnäs och varade i drygt 90 minuter. Samtalet var med en tonårsflicka och det val jag bestämt mig för att prata om inföll efter ungefär 10 minuter, då Olof föreslår att de ska samtala om hur det är för G att samtala med olika människor.

Jag inleder dock med att fråga Olof om han på förhand hade bestämt sig för att genomföra samtalet på det sätt han gjorde.

”Jag vet att jag hade det här klart för mig precis efteråt. Både att jag hade jobbat på ett väldigt annorlunda sätt och att det fanns en beslutsprocess bakom detta/.../det var absolut ingenting jag hade bestämt mig för medvetet inför det här mötet. Inte på något sätt och det skulle i så fall också ha varit olikt mig”.

Olof ägnar lång tid åt att omsorgsfullt försöka rekapitulera beslutsprocessen. Han pratar sig fram till olika förståelseaspekter han har kring flickan och konstaterar att trots att han möter henne utan planering har han ändå en bild av henne. Jag noterar att han verkligen har en bred grund att utgå ifrån.

Jag reflekterade över att han själv blev förvånad över sitt sätt att arbeta. Han säger att han ofta blir förvånad och gör saker han aldrig tycker sig ha gjort tidigare. Möjligen är han glömsk men jag kan inte undgå att fascineras och glädjas över att en man med 22 års yrkeserfarenhet fortfarande förvånas över sig själv. Det inger hopp på något sätt. Jag reflekterade över bilden av den kunnige praktikern som förmedlats i litteraturen - han är nyfiken och lär sig fortfarande och ständigt, hans handlande övergår aldrig i rutin.

Det val jag bestämt mig för att prata om inträffar efter ca tio minuter av samtalet när Olof får idén att han ska prata med flickan om hur det är för henne att samtala med människor. Fram till dess har hon ägnat sig åt att lista olika svårigheter hon tycker sig ha. Hur får han denna idé?

”Jag skulle tro att jag under listandet bestämmer mig för att inte gå på innehållet. Att jag får en ingivelse helt enkelt/.../att inte bara förutsätta att vi ska jobba med hennes relation till hennes mamma eller döda pappa, eller syskon eller nåt. Utan jag försöker ge henne initiativet/.../vad tror du är skälet till att du vill träffa mig./.../När jag ställer frågan så plötsligt vet jag att det är en

fullgod möjlighet att hon är hittjad/.../För där tror jag att min yrkesmässiga optimism kommer in, för hade jag känt det som ett ”fy fan vad sitter jag då här med, jag menar arma unge och arma mig liksom, låt oss avveckla det här så snyggt som möjligt”. Så i och med att jag tänkte tanken att; ”tänk om det är så det är”/.../då var det viktigt för mig att ge henne en möjlighet att säga det/.../då tänkte jag att då finns det nånting att prata om hur det känns för henne att göra saker på systemens vägnar/.../då hade jag gjort nånting av det, som en pigg vallhund så var jag beredd att springa efter den flocken i stället”.

Även om Olof får en ingivelse att inte gå på innehållet är han noga med att flickan skall få formulera sina önskemål. Han ser också till att grundligt utröna förut-sättningarna för samtalet - en slags omsorgsfull problemgrundning. Jag upplever att han är lyhörd, nyfiken och flexibel. Det finns ingen prestige i hans förhållningssätt. Han talar om sin yrkesmässiga optimism - att ”som en pigg vallhund” göra något positivt av det som lätt skulle kunna förlama och tynga ned. Han har en slags positiv beredskap att arbeta med det oförutsedda, det oväntade.

Vad innehåller då den ingivelse han får?

”Jag får nån sorts eget intresse som jag raskt omvandlar till att jag vill att hon ska intressera sig för vad det är för typ av samtal som ger henne den inre struktur som hon efterlyser, och som hon missar om hon inte har den typen av samtal/.../ Det är nånting i min förförståelse av situationen som jag har med mig när jag sätter mig framför henne och det är ju att jag känner till ett sånt familjemönster, där jag tycker att hon väldigt väl exemplifierar det beteendet./.../Så jag vill att hon ska förstå sig själv bättre i mötet med andra människor”.

Ingivelsen föds således inte bara i stunden utan hämtar näring från den förförståelse Olof har av familjen. Vad han sedan gör är att han driver en linje med stor konsekvens. Denna linje är dock inte vad hon hade tänkt sig prata om, i alla fall inte som jag uppfattade situationen. Jag utgick ifrån att hon ville prata om innehållet i de svårigheter hon listade, för det var vad jag hade pratat med henne om. Hur kommer det sig att Olof väljer att inte gå på innehållet?

”Jag ser det här som en omfokusering för henne, som jag pådyvlar henne därför att jag tror att det tillför henne mycket mera än om vi hade pratat - utifrån dina ord - om vad hon hade tänkt sig. Att det ger henne helt enkelt ett nytt synsätt och jag var väldigt mån om att bibehålla det. Och jag tror inte att hon uppfattade det som ett övergrepp därför att jag tror att jag visade henne ett stort intresse för vad hon hade att säga./.../Jag visade nån sorts entusiasm och respekt för henne. Och jag minns att hon vid ett tillfälle - när jag tyckte att jag hade gjort en mycket hygglig utsaga, tolkning, bild - och hon sa nej, men det där stämmer inte./.../Jag tog henne ju på en helt annan vandring och hon blev mycket intresserad av den utsikten, men när jag tog fel, eller när inte det passade henne det jag sa, så snabbt sa hon att nej”.

Med sin entusiasm och sitt eget intresse lyfter han upp vad han tror tillför henne något - och får henne intresserad av detta. Han gör det med känslighet, lyhördhet och respekt och jag upplever att där finns ett starkt inslag av ömsesidighet. Han förmedlar ett slags delat intresse för problemet. Det är, som jag ser det, ett samarbete Olof får till stånd snarare än att han utför ett arbete.

Jag förstod dock inte riktigt hur Olof så konsekvent kunde undvika att fördjupa sig i innehållet. Det till synes enkla och begripliga svar han ger är att han får en idé. Det intressanta med denna idé är dock att den handlar om något hon inte säger. Det fokus jag hade i samtalet var i huvudsak förlagt till det hon sa att hon ville prata om. Vad är det då Olof ser och hör som jag inte gör?

”Jag berättar att jag har en bakgrundskunskap om henne och hennes familj som jag inser har påverkat mig fast jag hade det liksom inte genomtänkt när jag satte mig framför henne. Men

snabbheten i hur jag får, alltså det är som ett landskap i blyxtbelysning, plötsligt ser jag en möjlighet liksom. Och då ser jag hennes person som jag känner, hennes bakgrund, familjens historia som jag känner, så finns allt på plats och jag inser att jag har en makalös möjlighet att arbeta med nånting mycket relevant/.../I min intervju bärs jag av insikten att jag ska prata om olika sätt att relatera och inte till vilket innehåll, eller intrapsykiska processer/.../det här landskapet som jag ser i ett blyxtljus så att säga, det inträffar exakt tror jag när hon berättar om att hon gör oförutsägbara saker”.

Jag vill inte gärna häda, men jag föreställde mig hur den ögonblickliga frälsningen har en slags sekulariserad motsvarighet i Olofs blyxtljus. När han får den avgörande pusselbiten så har han plötsligt tillgång till ett landskap av historiska och nutida fakta, allt faller på plats - och idén liksom uppenbarar sig. Förutsättningen tycks vara ett slags inlevelsefullt genuint engagemang som samtidigt öppnar upp och aktiverar en kunskapsbank fylld med tidigare erfarenheter.

Jag kände instinktivt att det här var något mycket viktigt - och lite gåtfullt. Hur är man intensivt närvarande *samtidigt* som man har överblick och historien levande?

”Jag är i intensiv kontakt med henne/.../Men att vara fullständigt inriktad på en annan människa tycks inte motverka för mig, att ha ett vidare, utan tvärtom /.../det är som att vi genererar en kraft ihop i den intensitet som jag vet att jag i hög grad ansvarar för, att jag kan skapa såna relationer. Och det är som att det är där blyxtens energi kommer ifrån, den blyxt som lyser upp. Alltså att jag får tillgång till ett kunskapsmaterial som var latent och inte på nåt sätt aktiverat när jag går in och sätter mig. Så att genom att relatera till henne intensivt och positivt intresserat, nyfiket/.../ger mig tillgången till örnperspektivet. Genom att bli en myra så får jag örnkapacitet/.../Jag kan nog inte förklara varför det är så, men det fungerar så, det är en energi/.../Att energin i det mänskliga mötet gör att jag inte bara tar in den andre utan tar in också min egen teoretiska apparat, mina böcker/.../jag har tillgång till oändligt mycket kunskap som kan föda goda idéer”

Det är något märkligt och lite obegripligt över detta sätt att resonera och förhålla sig. Själv hade jag en bild av den professionelle terapeuten som förhåller sig, lutar sig tillbaka och distanserar sig för att ha överblick. För Olof tycks det vara tvärtom. Genom att intensivt, positivt och nyfiket relatera till henne får han tillgång till hela sin arsenal av kunskap. Han reflekterar kring energin i det mänskliga mötet, men eftersom jag just inte blev klokare av det bad jag honom försöka bli mer konkret.

”Vi pratade om att jag är mera närvarande med större delar av min personlighet och min erfarenhet och min kunskap i ett uppriktigt relaterande, ett uppriktigt möte som motsvaras av den andre, eftersom hon svarar mig i denna min inbjudan till samtal och hon svarar mig med ett uppriktigt positivt möte/.../det släcker inte ut/.../att allting annat bara försvinner utan tvärtom/.../att jag helt enkelt förfogade över hela min erfarenhet av den här familjen på ett annat sätt än vad jag skulle ha gjort om vi inte hade haft det mötet”.

Jag tänker på den bild jag hade tidigare av samarbete. Det är ett slags samgående med flickan i ett uppriktigt relaterande som tycks generera tidigare erfarenheter. Olof talar om att där finns en speciell kvalitet i mötet. Att själva mötet är nyckeln som öppnar porten till skattkistan med erfarenheter. Vad är det då som karaktäriserar detta möte?

”Det handlar om ett jag-du relaterande, att vi ser varandra som subjekt och inte objekt. Och att vi ger oss in i ett samspel som ingen ser som ett förutsägbart fenomen, utan vi låter det utveckla sig och det tror jag också är en skillnad mellan två subjekts sätt att föra samtal än en subjekt-objekt relation, där terapeuten är den som driver en tes så att säga, utan jag får en idé, en bild och jag deklarerar den för henne och erbjuder henne ett samarbete. Och med min entusiasm och mitt tempo

så visar jag att jag tycker själv det är väldigt viktigt och hon väljer att följa mig, men hon kan när som helst hoppa av, och vid ett ögonblick så bad hon mig att hejda mig”.

Jag mindes plötsligt olika möten med barn och hur de på ett förbluffande sätt tycks ha en intuitiv känsla för om vuxna är genuint intresserade eller inte. Det går inte att låtsas med barn. Analogt såg jag hur Olofs inlevelsefulla relaterande bygger på att hans intresse är genuint. Detta är dock bara början. Hans intresse skulle ju mycket väl kunna vara genuint utan att flickans är det. Som jag förstår det handlar subjekt-subjekt relationen om ömsesidig inlevelse. Olof erbjuder henne ett samarbete men förutsättningen för detta samarbete är ett ömsesidigt genuint intresse. Det är ett slags etablerande av ett gemensamt projekt, ett gemensamt problem, där Olof och flickan delar ett intresse. Är hon inte med i samarbetet blir det bara ett arbete.

Samtidigt som Olof inlevelsefullt och närvarande samtalar skämtar han ofta. Detta tycks inte medföra att han tappar överblicken eller förlorar sin koncentration. För mig är denna ekvation inte riktigt begriplig och jag ber honom göra mig klokare.

”Blir man för seriös och för allvarlig så krymper spekrat, det finns ett effektivitetsresonemang bakom den här viljan att ha en god relation, att ha utrymme för skratt och glädje osv./.../jag skapar gemensamma skratt som inte trivialiserar det jag håller på med, utan jag lyckas göra det på ett sånt sätt att alla vet att vi skrattar utan att ta ett uns ifrån allvaret i det vi håller på med./.../Det är en alliansmarkering därför att man skrattar tillsammans./.../Vi väljer att se det sorgliga som vi pratar om som nånting komiskt, eller alltså att se på ett helt nytt sätt är ju att plötsligt ta ett steg ut/.../att orientera sig existentiellt/.../att skapa ett metaperspektiv. Och det är ju mycket roligare att göra det via att skratta ihop, än att undervisa pedagogiskt./.../Man gör ju detta i en blix genom ett gemensamt skratt./.../De där grejerna är framtagna utifrån att de fungerar i ett, föra in på nya vägar, belysa nya fenomen, att se nytt eller göra nytt, eller gå åt nya håll liksom, att det är det som det handlar om”.

Skämtandet för Olof tycks helt enkelt vara ytterligare ett sätt att kommunicera. Det handlar inte om att släppa greppet utan om att söka nya vägar för att se på situationen på ett nytt sätt. Att ha ett brett spektrum av möjliga handlingar - där skrattet är ett av verktygen i den terapeutiska verktygslådan. Närvaron och koncentrationen tycks lika påtaglig som i det allvarliga och mer stillsamma samtalandet. Jag kan känna mig mycket tilltalad av att använda skrattet som arbetsredskap, men när är det lämpligt att skratta? Jag tror att Olof kan skratta med flickan därför att det finns ett starkt inslag av ömsesidighet och känslomässigt engagemang i hans arbete. Som jag upplever det ”vet” hon att de skrattar tillsammans och hon ”vet” att syftet med skrattet är gott.

Olof anser ärligheten vara en förutsättning för det ömsesidiga samspelet och här tycker jag mig få någon slags nyckel till vad detta samtal handlat om.

”Min trivsel/.../bygger på att jag har fått ett ärligt samspel med den andra. Alltså, det är så jag skapar mig trygghet, att jag skapar ett ärligt samspel som då är ömsesidigt. Och det kan vara väldigt personligt närvarande, men det kan också vara mycket, det personliga är mycket diskret, men det är nån sorts, typ av ärlighet, att vi har bestämt oss för vad vi kan ha för samspel. Men mitt välbefinnande bygger just inte på att jag är psykolog, eller att mina kamrater tycker om mig, eller att jag har en meningsfull fritid, utan att jag kan skapa detta ärliga samspel”.

Som jag ser det inbegriper det ärliga samspelet ömsesidighet, personligt engagemang och genuint intresse. Det är samtalets hörnstenar, dess bärande förutsättningar. Det är själva grunden för att etablera ett gemensamt projekt, ett gemensamt problem - att göra klienten till samarbetspartner, vilket är vad jag tycker Olof gör.

## SAMMANFATTNINGAR

### Litteratur

Ingela Josefson ansåg att förtrogenhetskunskapen inte går att beskriva i ett exakt och precist språk, men den går att prata om i ett berättande vardagsspråk med exempel och bilder - och den går att visa. Det är således inte fråga om en tyst kunskap. Med förtrogenhetskunskap avses det avvikande, udda, unika, onormala och oförutsägbara till skillnad från påståendekunskapens sökande efter likheter.

Förtrogenhetskunskapen är en kroppslig och sinnlig kunskap, en levande kunskap. En kunskap, som enligt Molander, visar sig i handling. Kunskapen *är* i handlandet, *genom* mänskliga aktiviteter. Nyckelord är uppmärksamhet, närvaro, koncentration, urskiljningsförmåga och föreställningsförmåga. Det är en kunskap som inte går att läsa sig till, men som, återigen, går att visa. En kunnig praktiker - en mästare - kan visa den oerfarne. Josefson lyfte fram seendets mästerskap, som kräver förtrogenhet och intresse. Mästaren kan visa hur man ska titta, vad man ska titta på.

Molander skriver om strävan efter det bästa som en riktningvisare, en ständigt fortsatt strävan. Det handlar om etik, tillit och känsla för vad som är det bästa. Det handlar också om reflektionen som förutsättning för att kunna avgöra vad det bästa är och om mästaren som kan ge en fingervisning om det bästa.

Schön beskrev hur den reflekterande praktikern ägnar sig åt problemlösning där inget formulerat och väldefinierat problem finns. Han anser att den kunnige praktikern är flexibel och har en repertoar av exempel, bilder, tolkningar och handlingar, snarare än teorier.

Janik beskrev hur experten utgår från regler och via exempel lär sig improvisera och handskas med oförutsedda situationer. Detta blev också belyst av Göranson som gjorde en genomgång av Dreyfus schema "från nybörjare till expert", från följande av regler till uppfinnande av nya sätt att göra det vi gjort hela tiden.

Molander tog upp begreppet "learning by doing", om vikten av det egna görandet och vikten av att ha en tränare - mästare - vid sin sida. Och slutligen Josefsons ord om poängen med lärlingskap; "möjlighet att visa vad som är svårt att beskriva med ord".

### Alain Topor

Alain berättade hur han upptäckte att teorin sällan överensstämde med verkligheten, patienterna stämde inte och villkoren för arbetet stämde inte. Men han fann att det ovanligt ofta verkade fungera ändå och blev intresserad av att ta reda på hur det fungerar. Fokus för Alains intresse har legat på allt som sker mellan terapier, medicinering och arbetsterapier. Han har försökt fånga den vardagliga praktiken och därmed den vardagliga kunskapen, allt det som inte anses vara "någonting" och som man heller inte pratar om därför att man inte tror att det är någonting. För att komma åt detta "ingenting" har han samlat berättelser från mentalskötare och vårdbiträden som fått skildra sin egen verklighet.

Hypotesen Alain arbetat med har varit att; samlar man tillräckligt mycket berättelser börjar det utkristalliseras mönster. Han strävar efter att förmedla erfarenheter och kristallisera dem till kunskap. Han säger att kunskapen är knuten till dess fram-växtvillkor, varje institution skapar sin egen kunskap och man kan därigenom skapa många kunskaper.

Alain förde också fram begreppet tystad kunskap, om hur det pratas i rökrum, men att detta prat inte formuleras på rätt sätt och med rätt ord och därmed inte ses som kunskap. Detta hängde ihop

med kunskapssynen. Alain ansåg att de som producerar kunskap är så ovana att se prat i rökrum som kunskap, eftersom den inte stämmer med deras kunskap.

### Ingela Josefson

Ingela berättade att hennes forskning alltid sker med olika yrkesgrupper och inte om dem. Hon arbetar just nu med läkare och beskrev hur arbetet är mindre inriktat på sjukdomssymptom och mer på den person som är bärare av symptomet. Fokus är alltså praktikens problem och hon ser detta som en annan form av kunskapsutveckling. Utgångspunkten för denna kunskapsutveckling är reflektion och förutsättningen för reflektionen är ett nyanserat, välutvecklat vardagsspråk. Ett språk som ligger skönlitteraturen närmare än teorins språk. Hon säger att den tysta kunskapen, förtrogenhetskunskapen, förmedlas genom berättelser, i ett berättande vardagsspråk.

Ingela ansåg att man med en vetenskaplig blick är ute efter att se likheter, men när man arbetar i praktiken handlar uppmärksamheten om att vara lyhörd för olikheter. Hon betonar sinnenas öppenhet, känslighet för människors behov, fantasi och inlevelseförmåga, känslomässig begåvning, sinnesnärvaro och koncentration.

Ingela anser att vår kunskapssyn domineras av teoretiska kunskapsideal. Först lär man sig teorier och sen ska man ut i verkligheten och tillämpa dem. Med ett sådant synsätt ses praktiken som underordnad teorin. Hon konstaterar att känslan, känsligheten inte räknas till kunskapens område och anser att vi har en för trång kunskapssyn. Vi måste fokusera den kunskap som tar sin utgångspunkt i det praktiska arbetet.

### Begrepp

Ur sammanfattningarna av litteratur och forskarintervjuer har jag sammanställt en lista av ord och begrepp i syfte att ge en bild av vad den kunnige praktikern kan, har, gör och är.

- nyanserat, välutvecklat vardagsspråk
- fokus på det avvikande, udda, oförutsägbara
- uppmärksamhet
- närvaro, sinnesnärvaro
- koncentration
- urskiljningsförmåga
- föreställningsförmåga
- förmåga att se och höra
- strävar efter det bästa
- problemlösning utan färdigt problem
- repertoar av bilder, exempel, tolkningar och handlingar
- från användande av regler till improvisation
- uppfinner nya sätt att göra samma sak på
- handskas med det oförutsedda
- lyhörd för olikheter
- sinnenas öppenhet
- känslighet för människors behov
- fantasi och kreativitet
- inlevelseförmåga
- känslomässig begåvning
- experimentera och pröva
- överblick, växla mellan helhet och delar
- tolka

## Börje Svensson och Olof Andersson

I linje med mitt förfaringssätt att sammanfatta litteratur och forskarintervjuer i begrepp har jag gjort likaledes med mina reflektioner från mästarintervjuerna. Den mångfald begrepp detta resulterade i medförde dock att jag för läsbarheten valde att placera dem i bilaga 1 respektive 2.

## ANALYS

### Litteratur och forskarintervjuer

I huvudsak är det mer som förenar än skiljer vad litteraturen och forskarna lyfter fram. Det handlar i båda fallen om fokus på praktik snarare än teori och att rikta blicken mot handlandet. Kunskapen finns i handlandet, i den vardagliga praktiken. Att kunskapen inte är tyst, utan kan artikuleras i ett berättande vardagsspråk betonar såväl litteratur som forskare. Det är snarast fråga om gradskillnader när litteraturen och Ingela Josefson betonar visandet av praktisk kunskap och Alain Topor lyfter fram vikten av berättelser. Tydligare än litteraturen betonar dock både Alain och Ingela den (teoretiska) vetenskapliga kunskapssynen. De vill båda se att teorierna anpassas till verkligheten och inte tvärtom. Praktiken ska inte ses som något underordnat teorin. Utifrån lite olika ansats står de definitivt på samma sida i denna fråga.

Jag fick en bild av en slags språklig fallande skala när jag gjorde analysen. Från akademisk abstraktion till konkret vardagsspråk. Litteraturen var stundtals ganska svårforcerat akademisk, Ingela var begriplig och välformulerad med akademisk slagsida och Alain var välformulerad och mycket begriplig, han höll sig närmare vardagsspråket. Kanske är det symtomatiskt för Ingela som arbetar med läkare och psykologer och Alain som arbetar med mentalskötare och vårdbiträden? En del av litteraturen är skriven av filosofer, vilket sannolikt förklarar graden av abstraktion och frånvaron av vardagsspråk.

### Metoddiskussion för analys av mästarintervjuer

Vad är då det centrala budskapet, vad är kunskapen i intervjuerna? Vad är det intervjuerna lyfter fram? För att bearbeta och systematisera kvalitativa data bör man rimligen använda sig av en metod. En till synes lämplig sådan fann jag beskriven av Bengt Starrin et al. De skriver under rubriken "upptäckande metodologi" om att gå upptäckstens väg och redogör bl a för hur man kan använda sig av "spårhunds-begreppet". Jag citerar:

"Spårhundsbegrepp är begrepp som människor använder sig av i sin vardag för att göra sig förstådda/.../Det finns emellertid en inbyggd osäkerhet i de begrepp som är av spårhundskaraktär. Denna osäkerhet har att göra med det sätt som människor använder begrepp på. För att begrepp skall kunna tjäna som spårhundsbegrepp vid sökandet efter kunskap krävs därför att vi sätter oss in i hur de människor som studeras ser på den verklighet som de lever under./.../Genom att ta utgångspunkten i människornas vardagsspråk, och genom att förbinda vardagsspråket med människornas handlande, ökas känsligheten för det empiriska fält man vill undersöka" (Sociologisk forskning 3-4, 1984, sid 20).

Ett exempel på hur jag skulle kunna tillämpa denna metod fann jag i C-uppsatsen; "Den ovärderade, ovärderliga kunskapen" författad av Lotte Alsterdal<sup>11</sup>. Under rubriken diskussion har hon listat ett antal begrepp som kännetecknar en mästares kunskap, sätt att tänka och arbeta. För att illustrera dessa kännetecken har hon valt citat från sina intervjuer med mästarerna och gjort återkopplingar till litteraturen.

Om kännetecknet "strävan efter att göra det bästa":

---

<sup>11</sup> Underrubriken till denna uppsats lyder "En studie om yrkeskunnande i barnomsorgen".

”man får hela tiden försöka se vad som är bäst för barnen”.

Om kännetecknet ”använda känslan”:

”Jag känner att jag behövs här”.

”Det känner jag i luften”.

”Jag känner att du och jag inte har nån bra kontakt”.

”Jag känner bara att jag måste jobba på olika vis”.

Om kännetecknet ”uppmärksamhet”:

”här måste jag vara pigg, alert och uppfinningsrik, om alla vore trötta skulle det inte fungera”.

På detta vis fortsätter hon och knyter sålunda snyggt och prydligt ihop teori och empiri. När jag tog del av denna resultatredovisning kunde jag dock inte undgå att känna ett kraftigt motstånd mot att sammanfatta mina intervjuer på ett liknande sätt. Det fanns ju ingenting i exemplifierandet av mästarnas kunskap som gjorde mig klokare, inte heller när de kopplades till litteraturen. Att arbetet inte fungerar om alla är trötta är inte svårt att begripa och vilken normal människa vill inte se till barnens bästa? En upprädnings av illustrerande citat föreföll mig bara leda till en upprädnings av plattityder. Sålunda måste jag finna ett annat sätt att sammanfatta mina intervjuer. Jag läste raderna ”genom att ta utgångspunkten i människornas vardagsspråk, och genom att förbinda vardagsspråket med människornas handlande, ökas känsligheten för det empiriska fält man vill undersöka” och plötsligt hade jag metoden klar för mig; jag skulle överhuvudtaget inte använda citat för att sammanfatta mina intervjuer, utan löpande kommentera dem med egna reflektioner.

### Inga citat

Jag har lyft fram ett antal kännetecken, begrepp och ord för att sammanfatta och illustrera den kunskap som förmedlas i litteraturen, av forskarna och av mästarna. Jag skulle kunna exemplifiera att Börje använder sig av sin ”känsla av ensamhet” för komma vidare i samtalet med flickan och mamman. Jag skulle likafullt kunna exemplifiera att Olof skapar en problemgrund utifrån en repertoar av bilder, erfarenheter och exempel av flickan och hennes familj. En jämförelse mellan teori och empiri skulle i så fall leda till slutsatsen; att intervjuva kunniga praktiker innebär samma form av kunskapande som att läsa relevant litteratur. Det tillför egentligen ingenting till det man redan vet om man läst boken. Man får visserligen ett par illustrativa bekräftande exempel, men i övrigt tillförs man inte mer kunskap.

### Fokus på berättelsen

Jag har i stället valt att inte exemplifiera de kunniga praktikernas kunnande med citat, utan, i likhet med Alain Topor, rikta fokus mot den berättelse de berättar. Citat utan ett sammanhang ger inte de abstrakta kännetecknen, begreppen och orden liv och innehåll. Det blir bara en poänglös upprepning av något som endast är begripligt i sitt sammanhang, nämligen i intervjun - i berättelsen. Det är sammanhanget som gör kunnandet begripligt. Jag vill sålunda rikta fokus mot den berättelse de intervjuade berättar, för att ge de abstrakta kännetecknen, begreppen och orden innebörd - en innebörd.

### Abstrakta begrepp

I denna uppsats har ordet ”vardagsspråk” gått som en röd tråd. Den mångfald kännetecken, begrepp och ord jag listat i sammanfattningarna är också de vardagliga till sin karaktär, utmärkta spårhundsbegrepp som jag upplever dem. De är inte gåtfulla, mystiska eller främmande, tvärtom

bekanta och begripliga för de flesta människor. Problemet är att de är tomma, platta och abstrakta, de säger ingenting i sig själva. De kan dessutom användas på olika sätt av olika människor och däri-genom ges olika betydelse. Starrin talade också om spårhundsbegreppens osäker-het. När jag läser litteraturen och intervjuar forskarna så är och förblir begreppen innehållslösa. När man säger att kunniga praktiker, eller mästare, använder sin känsla, sin koncentration, sin närvaro och sin uppmärksamhet behöver man exempel för att det skall bli begripligt hur de gör.

### Vikten av exempel

På vilket sätt fångar de det avvikande, hur är man uppmärksam, närvarande och koncentrerad? Vad är det bästa i en situation, hur improviserar man, på vilket sätt använder man sin känslighet, känsla och fantasi? Hur lever man sig in i samtalet, när vågar man experimentera, hur gör man för att se, vad är det man ska se, hur löser man ett problem som inte är definierat? I praktiken är det naturligtvis jag själv som måste svara på dessa frågor och fylla de abstrakta begreppen med innebörd, men för att få en idé om hur man kan göra behöver man exempel. En typ av exempel kan man få genom att mästaren visar hur han gör, ett annat genom att han berättar. Vikten av exempel för att utveckla sitt yrkeskunnande har betonats av såväl Josefson som Molander. De har talat om att mästarens berättelser ger innebörd och innehåll åt begreppen. Göranson poängterade också hur nybörjaren behöver exempel, bilder och berättelser för att regler och teorier skall få liv och mening.

### Slutsats

Jag tror att många av de begrepp jag listat i sammanfattningen är alldeles utmärkta för att beskriva praktiskt yrkeskunnande, men för att de skall bli begripliga krävs en berättelse, ett exempel, ett sammanhang. Starrin skriver ju om vikten av att ”för-binda vardagsspråket med människors handlande” (1984, sid 20). Av detta skäl har jag sålunda valt att löpande kommentera och reflektera över den kunskap jag tycker mig ha funnit i berättelserna. För att sammanhanget skall bli begripligt fann jag det nödvändigt att ta med ganska stora delar av berättelserna. Min förhoppning är att berättelserna ger innebörd och mening åt litteraturens abstrakta kännetecken och begrepp för vad som är utmärkande för den kunnige praktikern. Litteraturen pekar ut landskapet och berättelserna fyller det med innehåll.

### Berättelsen om ett tillvägagångssätt

Den berättelse jag tycker mig se och höra i samtalet med Börje är berättelsen om hur han försöker lösa ett problem. Det är en berättelse som handlar om hur Börje hanterar en specifik situation. Begreppen och orden jag strukit under i mina reflektioner<sup>12</sup> ger en antydning om att berättelsen inte handlar så mycket om Börjes förhållningssätt, utan snarare om hans tillvägagångssätt. Begreppen är i huvudsak av mer ”teknisk” karaktär. När jag analyserar berättelsen får jag en idé om vad Börje tänkte och varför han gjorde som han gjorde snarare än om hur han tänkte.

### Berättelsen om ett förhållningssätt

Den berättelse jag tycker mig se och höra i samtalet med Olof är berättelsen om hans förhållningssätt när han för ett samtal. Det är en berättelse som handlar om hur Olof samtalar med människor - ett metasamtal. Begreppen och orden i mina reflektioner ger en antydning om att berättelsen inte fångar hur Olof hanterade den specifika situationen, utan snarare om vad som är utmärkande för Olofs sätt att samtala med människor. Begreppen är i Olofs fall i huvudsak av ”relationsmässig” karaktär. I min analys av berättelsen får jag en idé om hur Olof tänker snarare än vad och varför.

---

<sup>12</sup> De begrepp och ord jag strukit under i mina reflektioner finns sammanfattade för både Börje och Olof i bilaga 1 respektive 2.

### Generaliserbarhet

Eftersom mitt material bygger på två intervjuer är det ingen heltäckande bild av en kunnig praktikers yrkeskunnande som presenteras. Det ligger också i förtrogenhetskunskapens natur att den ser olika ut för olika yrkesgrupper och naturligtvis även för olika individer. Börjes sätt att arbeta och tänka är unikt för honom och samma sak gäller för Olof. Min poäng med att fokusera på deras berättelser är att de fungerar som exempel på hur man kan göra och tänka. I den meningen är berättelserna generaliserbara, men inte som absoluta exempel på hur kunniga praktiker arbetar. Jag har ju inte velat bevisa något med denna uppsats, utan belysa och illustrera.

### Syftet med berättelser

Som läsare kan (och bör) man reflektera över huruvida mästarna gör rätt eller fel, om jag skulle ha gjort samma sak och om det är ett arbetssätt som passar just mig.

Ingela Josefson skriver;

”Det handlar inte om att imitera det mästaren gör/.../men att se hur en erfaren sjuksköterska, vårdarbetare, socialarbetare gör i olika situationer kan ge impulser till hur man kan använda sina egna förmågor” (1992, sid 14) (min understrykning).

Som student har man, fränsett under praktiken, ingen möjlighet att se detta. För att gjuta liv i de abstrakta teorier läroböckerna förmedlar får vi hålla till godo med berättelser.

## UTVÄRDERING AV METODPRÖVNING

Molander skriver om hur kunskapen finns i handlandet och för att förstå detta handlande krävs berättelser. Genom att utgå från korta sekvenser, valsituationer, i ett samtal har jag försökt få kunniga praktiker att artikulera hur de tänkte och varför de gjorde som de gjorde. Jag kan inte säga att jag nu vet hur de tänker, men jag har ett antal exempel på hur de tänker - exempel på deras förtrogenhetskunskap. Säkert tänker de också på andra sätt och det är sannolikt att jag skulle få fler exempel om jag träffade dem igen. Jag vet ju inte vad jag hade fått för svar om jag kunnat ställa mer öppna, öppnande frågor. Kanske skulle också de frågor jag inte ställde föda fler berättelser.

### Frågandets svåra konst

Det centrala i metoden är att kunna ställa öppna, öppnande frågor som inbjuder till självreflektion. Hur svårt detta är blev uppenbart framför allt i intervjun med Börje. Trots att jag hade med mig exempel på öppna frågor blev det svårt att ställa dem. Eller snarare att våga lita på dem. Vid flera tillfällen avbröt jag Börje i hans tänkande och preciserade eller riktade frågan. Hans svar inleddes ett flertal gånger med ”men” och jag hade en obehaglig känsla av att jag genomförde ett polisförhör i stället för ett genuint intresserat och nyfiket samtal. Kanske var sammanhanget av betydelse; att det fanns en bandspelare som gick, att detta var enda tillfället vi skulle ses och att uppsatsen måste bli klar. Kravet på prestation kanske överskuggade intresset och nyfikenheten. I forskningsdagboken skrev jag på kvällen efter intervjun:

”När jag lyssnade på bandet lät jag inte heller särskilt positiv när jag frågade, vilket sannolikt ytterligare förstärkte känslan av polisförhör. Att han liksom skulle stå till svars för vad han gjort i stället för att försöka tänka och reflektera kring varför han gjort som han gjort”.

Det goda med detta ”misslyckande” var att jag tog mig tid att reflektera över vad som gått snett och pratade med både handledare Thomas och Olof om mina upplevelser. Detta medförde att jag

åtminstone var bekant med ett par fallgröpar inför nästa intervju. För att förstärka känslan av vardaglighet och undvika prestations-fällan inför intervjun med Olof köpte jag med mig bullar och ”gömde” bandspelaren.

### Olika tillvägagångssätt

Skillnaden i tillvägagångssätt mellan intervjuerna innebar sannolikt skillnad i resultat. I samtalet med Börje utgick jag ju strikt från valsituationerna och med Olof fokuserade jag på både del och helhet. En anledning till det senare förfaringssättet är att jag har en etablerad relation med Olof och därmed kände mig friare att fråga om det som gjorde mig nyfiken. Det underlättade sannolikt min situation som intervjuare. Jag kan dock inte entydigt säga att det ena sättet var bättre än det andra, men kanske förlorade jag något av precisionen när samtalet handlade mer om helhet och förhållningssätt. Å andra sidan var också det intressant information, jag vet ju mindre om hur Börje tänker kring sitt arbets- och förhållningssätt.

Huruvida man i nästa undersökning bör koncentrera sig på del eller helhet, eller både och, och i vilket förhållande man bör stå till den man intervjuar, är svårt att svara på. Materialet är lite för litet för att dra några kvalificerade slutsatser ur. Jag skulle dock gärna själv utgå från delarna för att därefter komma in på helheten.

### Slutsats

Jag tycker att det verkar vara en fruktbar metod att fokusera på valsituationer. Val som väcker nyfikenhet, som jag kanske inte riktigt förstår, eller där jag skulle valt annorlunda. Med denna strategi kan jag få kunskap om olika sätt att hantera en specifik situation. Inte för att ändra min egen ståndpunkt, men för att utöka min repertoar av möjliga handlingar. Övergår man sedan till att fokusera på helhet och förhållningssätt kan man kanske få idéer om hur man själv vill förhålla sig. Dess-utom kanske man lättare kan förstå varför den intervjuade gjorde som han gjorde om man också ”lär känna honom/henne”.

Som läsare av dessa berättelser kan man förhoppningsvis väga in sina egna ställningstaganden och val och på så sätt få en egen dialog med materialet. Med största sannolikhet kan denna metod också vara utvecklande för den som intervjuas. När jag berättade för Ingela Josefson om metoden sa hon:

”Och det här mödosamma formulerandet av detta, att stå inför tvånget att nu måste jag försöka uttrycka det, det tror jag kan vara oerhört intellektuellt stimulerande och också väldigt utvecklande för ens eget kunnande” (Intervju).

Det skulle, om jag haft rätt i mina antaganden, således kunna finnas skäl att arbeta vidare med metoden, som nu ser ut som följer:

- Identifiera valsituationer som väcker nyfikenhet och intresse
- Ställ öppna, naiva och genuint nyfikna frågor
- Pendla mellan del och helhet för att också få en bild av den intervjuades arbets- och förhållningssätt

## DISKUSSION

Ingela Josefson har betonat vikten av andra former för kunskapsutveckling, om hur vår kunskapssyn är för trång och hur vi måste fokusera den kunskap som tar sin utgångspunkt i det praktiska arbetet. Om man inte vet vilken fråga teorin är svaret på har ju teorin inget värde. Teorin har inget värde i sig. I detta perspektiv tycker jag att min uppsats har en poäng genom att jag försökt belysa vikten av praktikens exempel för att begripa och ge mening åt den abstrakta teorin.

Det är ju i praktiken vi (socionomer) ska verka, tillsammans med människor. Allt för många lärare på Socialhögskolan tycks mig dock befinna sig allt längre ifrån verkligheten och har allt färre levande exempel för att illustrera teorier. Vi ägnar oss sällan åt fallbeskrivningar, vi ser inga filmer, vi gör inga teaterbesök, vi läser sällan skön-litterära texter, vi har sällan gästföreläsande praktiker, vi gör aldrig studiebesök och vi har framför allt ingen handledning - och således heller ingen möjlighet till reflektion.

Vi har dock två terminer praktik - än så länge!

## LITTERATURFÖRTECKNING

Alsterdal L. 1994. *Den ovärderade, ovärderliga kunskapen - en studie om yrkeskunnande i barnomsorgen*. Psykologiska institutionen vid Stockholms Universitet 1994.

Asplund J. 1987. *Om hälsningsceremonier, mikromakt och asocial pratsamhet*. Korpen. Göteborg 1987.

FoU rapport 25. 1988. *Från lärling till mästare*. SHSTF. Stockholm 1988.

Göranzon B. 1991. *Utbildning, yrkeskunskaper och ny teknik*. Kunskapsrapport, Arbetsmiljöfonden. Stockholm 1991.

Janik A. 1991. *Cordelias tystnad - om reflektionens kunskapsteori*. Carlssons. Stockholm 1991.

Josefsson I. 1991. *Kunskapens former - Det reflekterande yrkeskunnandet*. Carlssons. Stockholm 1991.

Molander B. 1993. *Kunskap i handling*. Daidalos. Göteborg 1993.

Møklebust L. 1989. *Vad kan en bra förskollärare?* Runa. Hässelby 1994.

Rolf B & Johannessen K. 1989. *Om tyst kunskap*. Centrum för didaktik vid Uppsala Universitet 1989.

SoS Rapport 1992:3 *Förtroghetskunskap i vård och omsorg*. Stockholm 1992.

Starrin B et al. 1984. *Upptäckande metodologi*. Sociologisk forskning nr 3-4. 1984.

## OPUBLICERADE KÄLLOR

Josefsson I. 1995. Artikel om tyst kunskap och förtroghetskunskap. Institutet för arbetslivsforskning. Stockholm 1995.

Josefsson I. Fil dr och forskare vid Institutet för arbetslivsforskning, Stockholm. 95-11-27 (intervju)

Molander B. 1994. Kunskap i handling - efterhandsversion av föredrag. Institutet för arbetslivsforskning. Stockholm 1994.

Topor A. Leg psykolog och enhetschef för Fou-enheten psykiatri, västra Stockholms sjukvårdsområde. 95-10-04 (intervju).

## REFERENSLITTERATUR

Nyman A & Svensson B. 1995. *Pojkmottagningen*. Rädda Barnen, Stockholm 1995.

Topor A. 1988. *Hemtjänsten, människor och psykiska problem - Vårdbiträdenas samlade tystnader*. Esselte studium AB. 1988.

## Bilaga 1

Börje Svensson

Sammanfattning av de kommentarer och reflektioner jag gjorde i samtalet.

- Flexibel
- Uppfinningsrik
- Överblick
- Mod
- Lyhörd
- Stabil
- Trygg
- Urskiljningsförmåga
- Bred repertoar av metoder & förhållningssätt
- Reflekterar i stunden
- Använder känslor konstruktivt
- Inlevelseförmåga
- Självkritik och reflektion
- Lär sig fortfarande
- Strävan efter det bästa - fortsatt dialog
- Hanterar det unika
- Erfarenhet av arbetsområdet
- Repertoar av bilder, exempel & möjliga handlingar
- Improviserar & prövar sig fram
- Yrkesmässig optimism
- Experimenterar

## Bilaga 2

Olof Andersson

Sammanfattning av de kommentarer och reflektioner jag gjorde i samtalet.

- Förvånas över sig själv
- Lär sig fortfarande
- Omsorgsfull problemgrundning
- Lyhörd
- Nyfiken
- Flexibel
- Yrkesmässig optimism
- Positiv till det oförutsedda
- Förförståelse
- Tillföra nytt
- Känslighet
- Respekt
- Ömsesidighet
- Samarbete
- Inlevelse
- Engagemang
- Erfarenhet
- Energi
- Uppriktigt och inlevelsefullt relaterande
- Närvaro
- Subjekt-subjekt relation
- Gemensamt projekt
- Söka nya vägar - strävan efter det bästa
- Brett spektrum av möjliga handlingar
- Känslomässigt och personligt engagemang